

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE MÂBEYN-İ HÜMÂYÛN'UN BAŞLICA FONKSİYONLARI*

Sedat KANAT*

Geliş: 09.10.2017/Kabul: 16.11.2017

Öz

II. Abdülhamid Osmanlı tahtını çok zor şartlar altında devraldı. 19. yüzyılın sonlarına doğru dünyanın değişim hızının oluşturduğu etki, imparatorluğun kaçamayacağı bir devrim derecesine ulaşmıştı. Özellikle Tanzimat Fermanı'yla başlayan ve bir türlü istenen sonuçları vermeyen reform atılımları, yüzyılın sonlarında, II. Abdülhamid'e, devletin devamı için ne yapması gerektiği konusunda belirgin bir resim sunmuştu. Yeni padişah böylece işe, bir saray yapılanması olan Mâbeyn-i Hümayun'dan başladı. Çünkü oluşturacağı yeni yönetim anlayışına dâir zihninde oluşan tasavvura hizmet edebilecek kurum hemen yanı başında konumlanmalıydı. Mâbeyn, eğitimden dış politikaya kadar geniş bir çerçevede kendini gösterdi. Hiyerarşik yapısı II. Abdülhamid tarafından belirlenen teşkilat, hal' edilinceye kadar padişahın bir nevî özel danışmanlık kurumu ve sekreteryası vazifesini gördü. Tahttan indirilmesiyle birlikte de tüm güç ve nüfuzu tarihe karıştı.

Anahtar kelimeler: II. Abdülhamid, Saray, Tanzimat Fermanı, Mâbeyn-i Hümayun, Güç ve Nüfuz.

MAIN FUNCTIONS OF THE MABEYN-I HUMAYUN IN THE PERIOD ABDULHAMID II

Abstract

Abdulhamid II took over what throne of Ottoman, under hard conditions. Effect in which last through of 19th century that was created by change speed of the world had reached a motion degree, not get away. Especially, beginning with Tanzimat Decree and but don't give results reform enterprises had offered that a marked frame/picture for Abdulhamid II, on what he need do for he continuation of the Ottoman Empire. So, recent sultan started to work on Mabeyn-i Hümayun, as palace building. Because this organization can serve for concept in his mind should be lokated close at hand, according to his new management understanding. Mabeyn became authority owner in the short time in wast frame which from education to foreign policy. The organisation identified by Abdulhamid its hierarchical structure tasked a kind of private consultancy and secretariat of the sultan, until take down from throne. Mabeyn losted his entire power and reputation, with downed sultan from throne too.

Keywords: Abdulhamid II, Palace, Tanzimat Decree, Mabeyn-i Hümayun, Power and Reputation.

GİRİŞ

19. yüzyıl biterken dünyaya bakıştaki yeni anlayışın sonucu olan algılamalar ve uygulamalar her alanda kendisini daha fazla hissettirmeye başladı. Zaten bilimsel atılımlar ve bunların teknikteki yansıması olan teknoloji de bu yeni bakışın ürünüydü. İktisâdî ve felsefî yaklaşımda Max Weber, John Stuart Mill, Karl Marx, Eli Heckser, David Ricardo, Émile Durkheime, Karl Kautsky gibi tanınan simalar (<http://www.ekodialog.com/iktisatcilar.2.html>; Benewick ve Philip Green, 2005); hukuk, sosyoloji ve siyaset alanlarında Gabriel Tarde, Henri de Saint, Lester Ward, W. G. Sumner, Michelangelo Vaccaro, Roberto Artigo, Auguste Comte, Herbert Spencer, Ludwig Gumplowicz, Y. A.

* Bu makale, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yakınçağ Bilim Dalı'nda hazırlamış olduğum *Sultan II. Abdülhamid döneminde Mâbeyn-i Hümayûn ve görevleri (kurumsal, yönetsel ve işleyiş olarak)* adlı Doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

* Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi Fen / Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. Sedat5825_kanat @yahoo.com.tr.

Novicov, Adward Alsworth gibi isimler (Topçuoğlu, 1961) 19. yüzyıla damgasını vuran şahsiyetlerdi. Charles Darwin, Sigmund Freud, John Dewey, İvan Pavlov, Alfred Adler dönemin diğer önemli düşünürleriydi (Benewick ve Green, 2005).

Batı dünyası 19. yüzyıldaki zihni ve teknik atılımına yukarıda kabaca sunulan etkin düşünce adamlarının çalışmalarıyla yön verdi ve ulaştığı dönüşüm tarzı ve hızını dünyanın geri kalanına yaymaya başladı. Yüzyıllardır Batı'nın hemen yanı başında olan Osmanlı'nın bu "*dönüştürüm dalgasından*" kaçması mümkün değildi. Fakat en önemli sorun şuydu ki, bu etkiyi ve onun gereklerini karşılayacak veya yerine getirecek bir zihin altyapısı mevcut değildi (Soko, 2010: 197).

II. Abdülhamid tahta çıktığında, özellikle Tanzimat Fermanı'nın ardından hız kazanan reform/yenileşme hareketlerinden sonuç alınmadığını; bu girişimlerin değerli olduğunu fakat yapılmaya çalışıldığı şekliyle devletin idâmesi noktasında yararlı olmadığını gördü. O, ne bu değişim dalgalarına karşı devleti etkileşimden tamamen uzak tuttu ne de devleti bütünüyle bu etkilerin eline bıraktı. Sadece imparatorluğun mümkün mertebe devamı için bir orta yol bulmaya çalıştı. Kafasında oluşan yönetim mantığının temelini bu ilke oluşturdu.

II. Abdülhamid Mâbeyn-i Hümâyûn'un kurumsal olarak teşkilatlanmasıyla birlikte tüm yönetim erkini ellerinde topladı. Burada eğitimden dış-politik gelişmelere kadar görüşülmeyen konu yoktu. Padişah Mâbeyn'le birlikte özellikle askerî ve ekonomik konularda komisyonlara da özel önem atfederdi (Georgeon, 2006: 173).

II. Abdülhamid'in gayretleri imparatorluğu ancak 20. yüzyılın başına kadar taşıyabildi. En sonunda kendisine karşı birçok gruptan oluşan muhalefet onu tahtından ettiğinde Mâbeyn-i Hümâyûn da tüm etki ve itibarını kaybedecektir.

1. MÂBEYN-İ HÜMÂYÛN VE ASKERÎ YÖNETİM

II. Abdülhamid tahta çıktığında imparatorluk âdetâ "*her yerinden su alan bir gemi gibiydi*" (Georgeon, 2006: 505). Bir yerde söylendiğine bakılırsa, zaten kendisi de göreve gelmeden hemen önce Midhat Paşa ve Sadrazamla Çırağan Sarayı'nda yaptığı görüşmede, "*bana kalırsa veliahtlıktan bile istifâ etmek niyetindeyim. Çünkü devletin bu kadar gâileli bir zamanında hükümdarlık etmek değil, veliahtlık ünvanını taşımak bile akıllı işi değildir.*" diyerek durumun vehâmetinden dem vurmıştu (Soko, 2010: 36). Askerî teşkilatın ise modern bir durumu vardı. Padişah, 1826'dan beri siyâsetten geri durmuş ordunun, 1876'da amcasını tahttan indirerek yönetim üzerinde yeniden bir vesâyet kurma ihtirasına yakından şahit olduğu için, buraya da güvendiği adamları atamak yoluna gidiyordu. Yalnız bu kurum atamalarında dikkat ettiği bir husus vardı ki o da üst kademelerle fazla oynamamaktı. "*Bunun en güzel örneği Serasker Rıza Paşa'ydı ve o 1891'den Jöntürk Devrimi'ne kadar görevde kalmıştı*" (Georgeon, 2006: 179).

Zaten kötü günler geçirmekte olan devlet için en zorlayıcı şekilde ortaya çıkan meselelerden birisi de yeni padişahın saltanatının başlarına denk gelen Balkanlar'daki kanlı isyanlardı. Osmanlı kuvvetlerinin hiçbir dış yardım olmaksızın hatta tam tersine daha çok onların desteğiyle ortaya çıkmış olan bu kanlı başkaldırılarda "*muhteşem başarılar*"; "*dünyaya şaşkınlık verecek kadar büyük ve gücünün hâlâ yerinde olduğunu gösteren*" (Nikolaidès, 1907: 11, 15) sonuçlar elde etmesi devletin içinde bulunduğu hâli düzeltmeye elbette yetmezdi. Ayrıca Balkanlar'da bu başarılarla imza atan ordu meselâ Yemen'de yüzlerce askerinin firarına mâni olamıyordu. Bir defasında Yemen'deki askerlerden "*1.500 den ziyâdesi*" firar etmişti (BOA. Y.EE.: 861/43).

Direkt askerlikle ilgili sorunlar yetmiyormuş gibi bir de *Vehhabilik* akımının halk arasında vücuda getirdiği ayrılıklar ve bunun neden olduğu çatışmalar söz konusuydu. Özellikle Arabistan, Suriye,

Beyrut ve Kudüs gibi bazı yerlerde etkin olan bu karışıklıklara ‘*fakr u ihtiyaclarının şiddeti*’ de negatif bir etki yapıyordu (BOA. Y.EE.: 14/146/2).

II. Abdülhamid, acil ve müşkül meselelerde en son sözü kendisi söylemekle beraber, kurduğu yönetim sistemi dâhilinde yakınında bulunan yetkin akıllara fikir danışmak ilkesini de işletirdi. Bu bağlamda Plevne kahramanı Mâbeyn Müşiri *Gazi Osman Paşa*, kimi görevlerinin yanında ‘*belli bir siyâsî rol de üstlenmişti.*’ Onun genel yaklaşımı Batı emperyalizmine karşı Müslüman Doğu Dünyası’nın reaksiyonlarını bir potada birleştirmek yönündeydi. Ondan başka yine sarayda padişaha askerî konularda danışmanlık yapan askerler arasında *İngiliz Hobart Paşa* ile *Fransız Yüzbaşı Dreyssé* de vardı (Georgeon, 2006: 174). Osman Paşa bir defasında da Yıldız’daki Arap ve Arnavut taburları arasında baş gösteren bir gerginliği bastırmak için görevlendirilmişti (Soko, 2010: 248). Yine paşaya, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı sırasında ‘*Mâbeyn-i Hümâyûn Müşiriyeti kemekân uhde-i devletlerinde kalmak üzere... Yunanistan’a karşı sevk edilen Ordu-yu Hümâyûn’un teftiş-i umûmîsi vazife-i mûtenâsî ihâle buyrulmuştu*’ (BOA. Y.PRK. BŞK.: 51/128/7). Yunan Savaşı’nın kazanılıp kazanılmadığının tam olarak anlaşılmadığı bir zamanda, doğrudan kendisine yazılan bir şifre telgrafla, Ordu-yu Hümâyûn bulunduğu mıntıkada toparlanmaya çalışırken Osman Paşa’nın da orada bulunmasının padişah hazretlerini memnun edeceği belirtilmişti. Çünkü paşa, İstanbul’a geri dönmek istediğini bildirmişti. Bu ise ‘*vücut-u devletin*’ arkasında olduğunu bilmek isteyen Ordu-yu Hümâyûn için oldukça olumsuz bir istekti. Gazi Osman Paşa aynı zamanda bir dönem Rusya Sefirliği yapan A. I. Nelidov’dan da destek görüyordu (BOA. Y.PRK. BŞK.: 51/128/1).

1880 yılında orduda çeşitli düzenlemeler yapabilmek için kurulan Teftiş-i Askerî Komisyonu’yla yüksek askerî sınıf Mâbeyn’e bağlanmış oldu. Yukarıdakilerden ayrı olarak bu sınıfın içinde geleneksel İslâmî tarzda bir duruş sergileyen *Nâmık Paşa*, *Nusret Paşa* ve *Derviş Paşa* da vardı. Padişahın Balkan meselelerinde Nusret ve Derviş Paşalara ‘*arasıra*’ danıştığı olurdu (Yasamee, 1996: 38, 103). Bunlar dışında da padişaha askerî düzenlemelere destek olacak öneriler getirenler vardı. Örneğin bir keresinde Yâver-i Ekrem-i Hazret-i Şehriyârî ve aynı zamanda dördüncü Ordu-yu Hümâyûn Müşiri Zeki Paşa ‘*Erzurum, Van ve Bitlis vilâyetleri hazine tahsisatının münâsîp miktarının cihet-i askeriyeye verilmesini*’ tavsiye etmişti (BOA. Y.EE.: 861/9).

II. Abdülhamid özellikle Arnavut, Arap ve Kürtler arasında güçlü/etkili yerel ailelerden kendisine destekçi sağlamayı bir yöntem haline getirmişti. Bu aslında bir yerde söylendiği gibi tam bir ‘*sömürge politikası*’ (akt. Yasamee, 1996: 28) değildi. Onun yaptığı sadece, buldukları yerin baskın ilişkiler ağını en iyi bilenler eliyle kendi hükümranlığını mümkün olan en uzak kesimlere doğru genişletmekti. II. Abdülhamid’in zekâ ve vakarı kadar -aslında bu özelliklerinin bir getirisi/sonucu olarak- ‘*çok gelişkin gözlem yeteneği de*’ vardı. Onun, Abdülaziz’le gittiği Avrupa gezisinde, 1870-1871 Fransa-Prusya Savaşı’nın galibinin Prusya olacağı yönündeki fikriyle 100 Lirasına bahse girmesi (Georgeon, 2006: 39) hem geleceğin Osmanlı padişahının kâbiliyetlerine; hem de bunların ışığında aslında nasıl bir hükümdar olacağına işaret ediyordu. Bunlardan başka onun nitelikleri arasında nezâket, utangaçlık, yumuşaklık, melankoliklik gibi özellikler döneminin yabancı diplomatlarının gözlemledikleridir (akt. Georgeon, 2006: 66-7).

Padişah, ‘*Osmanlılar için yenilginin tartılmaz ve ölçülmez bir çapa ulaştığı*’ 93’ Harbi’nin ardından yenilgiden sorumlu tuttuğu ilk Meclis-i Mebûsan’ı askıya aldıktan sonra askerî alanda neler yapabileceğini düşünmeye başladı (Karakoç, 1996: 11). 1880’lerden itibaren Almanya ile gelişmeye başlayacak yakın ilişkilerden az önce İngiltere’ye, içinde İran’ın da bulunduğu anti-Rus bir ittifak teklifinde bulunmuştu (Yasamee, 1996: 29). Bunun olması mümkün değildi çünkü İngiltere Kırım Savaşı’nın ardından Osmanlı İmparatorluğu’nun içinde bulunduğu halin aslında onun yıkılışına işaret ettiğine karar vermişti. 1880’lere gelindiğinde Fransa’nın Tunus’u; İngiltere’nin Mısır’ı işgâli II. Abdülhamid’i o dönemin bu güçlü devletlerine karşı Afrika topraklarında ‘*sıkı bir savunma*

politikası” izlemeye yöneltmişti (Yasamee, 1996: 29). Bunlar Kırım Savaşı sırasında Osmanlı’nın toprak bütünlüğünden yana tavır koyan müttfikleriydi ve şimdi ise yani bu savaştan yirmi yıl sonra artık kendi menfaatlerinin gereklerini yerine getirmek üzere “*gerçek konumlarına*” yerleşmişlerdi (Fortna, 2008: IV, 44).

Tüm bu şartlar altında yöneliş Almanya’ya doğru bir ivme kazanmıştı. Bu bağlamda ilkin Alman ordusunda çeşitli sınıflarda görev yapan üst düzey subaylardan müteşekkil bir komite davet edildi. Bu heyetin içinde ileride kendisine yüksek maaş ve Mâbeyn’de özel bir dairenin verileceği *Kamphoevener Paşa* da vardı. Onun görevi -her ne kadar sözde kalsa da- padişaha askerî konularda danışmanlık etmektir. Osmanlı, ’93 yenilgisi gibi ağır bir hezimet yaşamış olmasına rağmen, Von der Goltz Paşa’ya göre askerî işleri, hâlâ bir “*fen ve sanat gibi*” değil de bir “*oyun*” gibi görüyor ve asıl önemli olan uygulama kısımlarını hep öteliyordu (Karal, 2011: 366, 372). Aslında daha 1880’li yıllarda Tensikât-ı Askeriye Komisyonu padişahın başkanlığında, günden güne gelişmekte olan fenn-i askerî karşısında devletin içinde bulunduğu kifâyetsiz durumun ve neler yapılması gerektiğinin farkındaydı. Sunulan önerilere bir yerde geçtiği üzere “*şimdiye kadar îtinâ olunmadığı cihetle..*” biçiminde yaklaşılmaya rağmen (BOA. Y. PRK. BŞK.: 2/57/1) mümkün mertebe tedbirler alınmaya da çalışılıyordu. Bir keresinde onuruna verilen ziyâfetin ardından bir yabancı ülke prensiyle Mekteb-i Bahriye-i Şâhâne’de gezintiye çıkılmıştı. Bu esnâda öğretilmekte olan dersin materyallerinin yetersizliği görülmüştü. Üstelik bir sınıfta tesâdüf edilen öğrencinin kimya dersinde Müvellidülma (Hidrojen gazı)’nın “*sûret-i istihraç ve sıfatını tarif eyerken*” söylediklerine tanık olunmuştu. Ne var ki dersler için gerekli aletlerin olmaması eğitim-öğretimi sadece teorik bir çerçeveye hapsedmişti. “*Eğer Müvellidülma ve çıkarılacak ebniye ve alet mevcut olsa dershâneye getirileceği bedîhi idi. Bu sûretle mezkûr derslerin takriben ezberden ve alet-i lâzimesi görülmeden ve icrâsıyla tahrirler yapılmadan tedris edildiği*” anlaşılıyordu (BOA. Y.PRK. BŞK.: 24/1/1).

Osmanlı Devleti çağdaş dünyanın gereklerini bir türlü ‘*mantıklarıyla*’ beraber bünyesine taşıyamamıştı. Böylece reel-politiğin ilkelerine -yüzyılları kapsayan bir oluşum sürecinin ardından meydana gelmiş kendi devlet karakterine ters düştüğü için- uyum sağlayamaması gibi temel nedenlerin etkileriyle devlet giderek güçten düştü. Bu noktalardaki başarısızlığın sonuçlarından birisi olarak özellikle 1894-1896 yılları arasında, imparatorluğun hatırı sayılır azınlıklarından olan Ermeniler’in başkaldırı hareketleri 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı’na doğru giderken iyice kızışmıştı. Olaylar için İngiltere, Fransa ve Rusya’dan temsilcilerin oluşturacağı araştırma komisyonunu II. Abdülhamid kabul etmemiş ve buradaki olayların bastırılması görevini Mâbeyn’den Şakir Paşa’ya vermişti (Miller, 1913: 429). Aslında olayların bu raddeye gelmemesi için 1890’ların başlarından itibaren tedbirler alınmaya gayret edilmişti. Meselâ Şakir Paşa daha o zamandan bu olaylara karşı alınacak önlemlerin kendisiyle “*tedkik ve mütâlaâ olunduğu*” kişiydi (BOA. Y.PRK. BŞK.: 20/92). Ayrıca o, sahada görev yapanlardan birisiydi. Her ne kadar Yemen’in yüksek dağlarının zirvesindeki Menaha şehri gibi gittiği bazı yerlerde önceden görevlendirilmiş olan kumandanlar ondan “*rahatsız olsalar da*” -gerçi belgede “*Şakir Paşa mâadâsından rahatsız olup..*” şeklinde geçse de ondan da rahatsız olmuş olmalıydılar- yine de birlik içinde hareket etmeleri yönünde emir alarak bilfiil görev icrâ ettikleri olmuştu (BOA. Y.EE.: 861/15). Artık iyice belirginleşen savaş ihtimalinden önce Yunanistan’la yaşanan hudut çatışmalarının önünü almak için yapılan mütârekenin süresinin on iki hafta olduğunun Yunan tarafına bildirilip bildirilmediğini “*hudud-u Yunaniye kumandanı ve Ordu-yu Hümayûn Müşiri*” Edhem Paşa’ya soran Başkâtip Tahsin Paşa’ydı (BOA. Y.PRK. BŞK.: 52/26/1).

Önceki bölümlerde padişahın irâdelerinin Başkâtib’in ifadeleriyle kaleme alındığından bahsedilmişti. İşte özellikle Ermeni olaylarıyla ilgili olarak kaleme alınan irâde padişahın deyişle “*vurulsun dediysem katliam edilsin demedim.*” dediği seviyede “*şedidü’l-meâl*” bir muhtevâyla yazılmıştı ve böylece her ne kadar kendileri de âsî ve “*hareket-i gaddarânede*” (Bayur, 1971: 91) bulunsalar da Ermenilere karşı istenmeyen hareketler vücuda gelmişti. Bu mesele 1877-1878 Osmanlı-Rus

Savaşı'nın ardından daha çok Rusya ve İngiltere'nin gayretleriyle uluslararası bir yapı kazanmış ve 1878'de akdedilen Berlin Anlaşması'nın 61. Maddesiyle hukûkî bir dış müdahale zemini kazanmıştı (Karal, 2011: VIII, 126, 132). Osmanlı doğusundaki bu gelişmelerin yanında Rusya'nın, Balkanlar'da yapmak istediği girişimlere eskiden beri bir mânî olarak gördüğü Kanun-ı Esâsî'nin, yürürlükten kaldırılmasını, meclis feshedilmeden iki gün önce Berlin Antlaşması'nın şartlarını görüşmek üzere İstanbul'a gelen Rusya Büyükelçiliği Başdragomanı eliyle isteyip istemediği ise önemli bir konudur (Georgeon, 2006: 102).

Karışık bölgelerde alınması gerekli görülen önlemler için bölge valiliklerine direkt olarak telgraf çekildiği çok olurdu. Bunlardan birisinde Halep vilâyetine yazılan şifre telgrafta Maraş'ta yaşanan isyanı bastırmak için Redif Askerinin bir an evvel toplanarak silah altına alınması istenmişti (BOA. Y.PRK. BŞK.: 43/74/1). Berlin Anlaşması'nın akabinde Balkanlar'daki artan kıpırdanmalar için de alınan veya alınması gerekli tedbirler yetersiz kalıyor; hatta bu bölgedeki kaynaşma ve memnûniyetsizliklerle ilgilenmek için görevlendirilenler bölgeye gitmiyorlar; *"bu vechle karışıklığın izdiyâdına"* neden oluyorlardı (BOA. Y.PRK. BŞK.: 34/12).

Bundan ayrı olarak yine Doğu'da bir mesele vardı ki bu, Kürt vatandaşlarla ilgiliydi. II. Abdülhamid hem bunların hem de türlü mezâlimler yapan Ermenilerin zabt-u rapt altında tutulabilmeleri için 1891'de -ertesesi yıl 3 Ekim 1892'de kuracağı (Deringil, 2002: 115) *Aşiret Mektepleri'*nden evvel-düzensiz birliklerden oluşan *Hamidiye Alayları'*nı teşkil ettirmişti. Bu alayların kurulması fikri bir yerde geçtiğine göre Mâbeyn'den Müşir Şâkir Paşa'ya değil de Müşir Zeki Paşa'ya aitti (Tepeyran, 1998: 440). Temelde belki de padişahın fikriydi. Çünkü birliklerin bir benzerinin Rus ordusundaki Kazaklar arasında kurulduğunu biliyordu (Georgeon, 2006: 308). Bir benzerleri de Trablus-ı Garbî Vilâyeti'nde kurulmuş olup, isimleri de aynıydı (*Musavver Salnâme-i Servet-i Fünûn*, 1892-1896: 59). Hamidiye Alayları'nın kimilerine göre faydalı olmak bir tarafa olayların gidişinde çok negatif payları oldu. Buna rağmen II. Abdülhamid onları himâyeye devam etti (Karal, 2011: 364). Başka bazılarına göre ise herhangi bir faydalarından söz edilemese de bunların en azından başıboş göçebe bir yaşantıdan medenî bir yaşantıya geçmek sûretiyle bölge ve genel ekonomi için büyük katkıları olmuştu. Üstelik bir savaş zamanında ordunun arkasına takılacak gönüllü başıbozuklardansa iyi-kötü bir düzene kavuşmuş bu birlikler daha avantajlıydı (Sırrı, 2007: 89). Bu meselenin tabii ki ekonomik neticeleri de olmuştu. Meselâ pek çok Ermeni dokumacı ve tüccar Avrupa ve Mısır'a göçerek buralarda çalışmaya başlamışlardı (Quataert, 2011: 135).

II. Abdülhamid en yakınındaki insanlardan meydana gelmiş Mâbeyn-i Hümâyûn'da olmasını istediği gibi askerî konularda da özellikle *"meleke ve mahâretleriyle"* öne çıkmış olanların vazifelendirilmesini isterdi. Bir defasında Redif depolarındaki tüfek ve fişeklerin bakımsızlığını görmüş ve bunların *"umûr-u tathir ve muhafazası"* için uygun askerlerle çalışılmasını istemişti (BOA. Y.MTV.: 41/22/1).

Gazi İbrahim Ethem Paşa'nın başkomutanlığında II. Abdülhamid döneminin en prestijli zaferi olan (Tepeyran, 1998: 559) 1897 zaferinden sonra padişah için gazi ünvanı Osmanlı kâğıt paralarında belirmeye başladı (akt. Georgeon, 2006: 93). Padişahın orduyu *"çok yakından takip etmesi"* sonucunda gelişen *"İltimas Sistemi"* askerî okullarda, kendisine sadık olanları temin etmeye yönelik bir zemin kuruyordu. Yine Mâbeyn'deki Hassa Alayı'nda istihdam ettiği beş yüzden fazla Arnavut Tüfenkçisine tüm hükümdarlığı süresince komuta eden sadık adamı Arnavut Tahir Paşa'ydı (Georgeon, 2006: 180, 216).

Şimdiye kadar süren ve pozitif açılı tasvirler içeren yukarıdaki anlatımın ardından şunu da belirtmek gerekir ki, II. Abdülhamid zamanında devletin negatif bir ekonomik düzlemde bulunması Mâbeyn-i Hümâyûn dışında hemen her çalışanın maaşını zamanında alamaması neticesini de doğuruyordu. Askerler de bundan bağımsız değildi. Üstelik Makedonya'da ihtilalcilerle doğrudan çatışan Üçüncü

Ordu-yu Hümâyûn subayları, Dersaâdet'teki İkinci Tümen subayları her ay muntazaman maaşlarını aldıkları halde, iki ayda bir ancak maaş alabiliyorlardı. Bir görüşe göre II. Abdülhamid belki de “zâbit maaşlarını zamanında ödeyemediği için düştü” (akt. Öztuna, 2016: 114). Yine Girit'te meydana gelen isyanı bastırmak için orada kâfi miktarda asker bulunduğu söylenirken; diğer taraftan da “bunların hayli vakitten berü aylık almamış oldukları cihetle maaşlarının tesviye ettirilmesi lüzûmunun derece-i vücûbta idiği” vurgulanıyordu (BOA. Y.PRK. BŞK.: 44/84/1).

Bir askerin muhârebe esnasında gösterdiği yararlıklar sonucunda taltif edilmesine ek olarak II. Abdülhamid bir defasında, Mâbeyn Kâtiplerinden Mehmed Kâmil imzasıyla Kosova vilâyetine gönderdiği şifre telgrafla, zâbitan ve jandarmanın yanında ahâliden de “yararlıkları müşâhid olanların” sonradan kendilerine sunulacak “sûret-i taltiflerinin peyderpey arz u inhâ buyurulmasını” istemişti (BOA. Y.PRK. BŞK.: 41/77/1).

Askeriyeyle ilgili tedbirler her alanda alınmaya çalışılırdı. Bunlardan birisinde Mâbeyn-i Hümâyûn Kahvecibaşlarından Mehmed Efendi'nin kızı Nefise Râbia Hanımla, torunları Haydar'la Âdil efendiler İstanbul'un Tatavla semtinde ellerinde bulunan 56,5 dönüm araziye “mahalle şekline konulmak üzere” satmaya karar vermişlerdi. Ama bu arazi, Bahriyeye ait cephanelikler ile Fişenkhâneye, ayrıca patlayıcı maddelerin bulunduğu ambarlara yakın olduğundan buraya bina yapılması uygun olmazdı. En sonunda hem askeriye hem de mal sahiplerinin mağdur olmaması için arazinin, dönüm başına üç Osmanlı Altını verilmek ve o âna kadar birikmiş olan emlak vergisi afv edilmek üzere Bahriye Nezâretince alınmasına karar verilmişti (BOA. İ.BH.: 2/38/1).

Bir taraftan da dönemin teknolojileri mümkün mertebe elde edilmeye çalışılıyordu. Kurenâ-i Sâni Josef Azaryan Efendi bir seferinde Birleşik Devletler'e gitmiş ve Newyork'tan Mâbeynci Hacı Ali Paşa'ya yazdığı mektupla burada üretilen torpidoya dâir teknik bilgiler yollamıştı. Ona göre bu torpido dünyanın “en iyi düşünülmüş torpidosu”ydü. Onun mücidi ise orada özel olarak çalışmaya devam ediyordu (BOA. Y.PRK. SRN.: 2/10/2/1).

Tüm çabalar ister istemez fiilde süre giden gerçeklikler tarafından sınırlandırılıyordu. 1890'larda Mekâtib-i Askeriye'de hâlâ üç yüz-dört yüz kişilik sınıflar vardı. Bunların mevcut haliyle eğitime verimli bir seviyeyi yakalamaları beklenemezdi (Nevsâl-i Askerî, 1903: 97).

Bazen bir işle ilgili bürokratik kurallar takip edilmediğinde problemler yaşanabiliyordu. Muhtedî olup, önceden Zabtiye Nezareti'nde çalışan Rauf Efendi'nin Atina'da teşebbüs edilen “fesede” hakkındaki ifâdâtının bu nezârete bildirilmeden doğrudan Mâbeyn-i Hümâyûn'a bildirilmesi nâzırı gücendirmişti. Rauf Efendi kendisini “sıkıştırmaması” için nâzırın “münâsip sûrette tenbîhâtını” istemek zorunda kalmıştı (BOA. Y.PRK. BŞK.: 34/86/1).

2. MÂBEYN-İ HÜMÂYUN VE EĞİTİM-ÖĞRETİM YÖNETİMİ

II. Abdülhamid ilk tahta çıktığında memleket “eğitim davasının ancak alfabesindeydi.” Bu son derece kötü durum, Ahmet Vefik Paşa, Aydın vekili Ahmet Efendi, Yanya vekili Abdül Bey gibiler tarafından Meclis-i Mebûsan'da sık sık dile getiriliyordu. Padişah özellikle Mülkiye Mektebi'ne özel önem atfediyordu. Bu okulun nizamnâmesini Mâbeyn Başkâtibiyken Said Paşa'ya bizzat yazdırmış; öğrencilerin eğitiminden haber almak istediğini söylemişti (Karal, 2011: 380, 395).

II. Abdülhamid'in eğitim meselesine yaklaşımı ister istemez pragmatist olmak zorundaydı. Çünkü o, zekâ açısından bir Bismark'tan aşağı kalmasa da aydınlar topluluğu anlamındaki “pençeden” mahrumdu. “Bütün trajedisinin başladığı” bu nokta onu, eğitim-öğretim işini, kurduğu yönetim sistemine uygun bir hale sokmaya yönlendiriyordu (Karakoç, 1996: 11-2). Böylelikle padişah, ister istemez kurduğu düzen içerisinde güvenine mazhar olacaklarını düşündüklerine eğitim olanakları sağlama konusunda nepotizmi (kendi çalışma ekibi için adam seçme) tercih etti (Georgeon, 2006:

296). Bir defasında Mâbeyn Kâtiplerinden Edhem Bey'in "*ekmel-i tahsil zımında*" ve 1.500 Kuruş olan maaşı 2.500 Kuruşa iblağ edilerek iki yıllığına Paris'e gönderilmesine karar verilmişti. Maaşı "*mah be-mah*" banka vasıtasıyla ödenecekti (BOA. Y.MTV.: 74/76/1).

II. Abdülhamid'in saltanatının başlarından yüzyılın sonuna kadar yanı başında oldukça etkili iki isim vardı. Bunlar yedi defa genelde kısa süreli Sadrazamlık yapan Küçük Mehmet Said Paşa ile 1885 ile 1891 arasında nispeten daha istikrarlı olarak bu işi yapan Kıbrıslı Mehmet Kâmil Paşa'ydı. Küçük Said Paşa'nın en büyük başarıları finans ve eğitim alanlarında oldu. 1879 ile 1885 yılları arasında açılan ilkokul sayısı 130'du (Yasamee, 1996: 32-3). Başka bir yerde geçtiğine göre ise ilkokulların sayısı 3'ü 1876'dan önce açılmış olmak üzere 1885 yılına gelindiğinde 44'tü ve her okulda ortalama 40-50 öğrenci vardı (Kodaman, 1999: 72). Said Paşa ayrıca Mühendis Mektepleri'nin terakkisine de çalışıyordu (Georgeon, 2006: 280).

1876-1878 arasındaki Mâbeyn Başkâtipliği görevinden sonra Sadârete getirilen Küçük Said Paşa padişaha içinde çeşitli okullar ve darülfünunun önerisinin de bulunduğu bir rapor sunmuştu. Tüm gayretlerin sonucunda, ilk ve ortaöğretimde istenen başarı sağlanamamış olsa da; "*eğitim davasında*" imparatorluğun büyüklüğüyle orantılı bir gelişim yakalanamasa da (Karal, 2011: 386-93) okullaşma oranı, darülfünuna varıncaya kadar gelişimini sürdürdü (Batmaz, 2011: 131-43).

II. Abdülhamid zamanında, Mâliye, Hukuk, Ticâret, Mülkiye, Mühendis, Mülkî Baytar, Aşiret ve Güzel Sanatlar mekteplerinin yanında bir de *Şehzâdegân Mektebi* açılmıştı. Temelde hânedan çocuklarına tahsis edilmesine rağmen önde gelen devlet adamlarıyla Mâbeyn-i Hümâyûn ricâlinden kimilerinin çocuklarının burada okumalarına izin verilmişti (Karal, 2011: 394-401). Başlarında bir *Ders Nâzırı* bulunurdu (BOA. Y.PRK. SGE.: 2/83/1). Söylendiğine bakılırsa "*tembel*" "*havâî*" efendilerin "*hiçbirinin*" ilim tahsil etme ve bir meslekteki öğrenimini tamamlama istidâdı yoktu. "*Yegâne yeteneksezâ oldukları alan ise mûsikî*"ydi (Soko, 2010: 197).

Dönemin eğitim-öğretim konusundaki fikirleriyle tanınmış şahıslarından birisi de *Sâmipaşazâde Abdüllatif Suphi Paşa*'ydı. O, "*Marmara Üniversitesi'nin çekirdeğini oluşturan Hamidiye Ticâret Mektebi-î Âlisi'nin, Kız Sanayi ve Ticâret Mekteplerinin kurucusuydu.*" Bunların dışında Osman Hamdi Bey'e Arkeoloji Müzesi'ni kurarken de destek olmuştu. Halep'te bulunmasına rağmen yerli halkın hurâfeleri ve Suriye valisinin engel olması nedeniyle üzerinde inceleme yapılamayan Hitit Uygarlığı'na ait değerli taşlar için çalışma izni vermesi ve sonunda bunların İstanbul'a sevkini gerçekleştirmesiyle de bu uygarlığın aydınlatılması gayretlerindeki yerini almıştı (akt. Kocaemi, ty.: 55-9).

II. Abdülhamid, çeşitli siyâsî faaliyetleriyle beraber şüphelerini celbeden ulemâ üzerinde ise sıkı denetim kurmuştu. Döneminin ünlü Şeyhülislâmları, Hayrullah; Üryânizâde Ahmed Esad ve Mehmed Cemâleddin efendiler de bundan muaf değillerdi (Georgeon, 2006: 180).

1890'lara gelindiğinde yabancı misyon okullarının muazzam derecede artan sayısı daha çok II. Abdülhamid'in ilk on beş yılına aitti. Üstelik tüm gayretlere rağmen 1894 yılına gelindiğinde içlerinden yalnızca %37'sinin resmî izni vardı (Georgeon, 2006: 273, 276). Aslında bunlara mukâbil "*modern, geleneksel İslâmî kavramları modern siyâsî arenada en etkin bir şekilde değerlendiren bir hükümdar*" olarak II. Abdülhamid dünyanın muhtelif bölgelerinde eğitim kurumları açıyordu (Davutoğlu, 2003: 40). Padişahın bir aralık Osmanlı dilinin gelişimi için Latin Alfabesine geçme düşüncesi bile olmuştu. Ancak büyük gâileler buna imkân vermemişti (Georgeon, 2006: 279). Türkçe konusunda ise bu dilin imparatorlukta Hıristiyan okullarındaki öğrenciler arasında ne derecede öğrenildiğini tesbit etmek için müfettiş görevlendirilmesini isteyecek kadar hassastı (Engin, 2010: 219).

Onun zamanında 1879 yılında miktarı 277 olan Rüştîyelerin sayısı 1888 yılına gelindiğinde 435; İdâdîlerin miktarı 1876'da 6 iken 1908 yılında 98'i bulmuştu. Bunların çoğunun ise başkentten ziyâde vilâyetlerde açılmış olması bir açıdan eğitim-öğretim atılımının taşrayı içermesini işaretliyordu (Georgeon, 2006: 291).

Tüm bu ayakta kalma çabalarına rağmen devletin çöküşüne hız kazandıracak teşebbüslerin mühim bir kaynağı olarak *Askerî Tıbbiye*'nin belirmesi ise oldukça ters bir durumdu. İleriki zamanlarda "*Jön Türk hareketini oluşturacak ilk nüve*" 1889 Haziranı'nda burada oluşacaktır. Bu hareketin kurucuları ise "*bir Arnavut olan İbrahim Temo; bir Kürt olan Abdullah Cevdet; bir Çerkes olan Mehmed Reşid ve bir Türk olan İshak Sükûti*" olacaktır (Georgeon, 2006: 302).

II. Abdülhamid, içinde bulunduğu konum itibariyle ister istemez pragmatist bir tavrı sürdürmek zorunda kalıyorsa da, özünde entellektüel takdir ilkesinin işlediğini gösteren örnekler de yok değildi. O bir defasında pek çok İslâm âlimine çözmeleri için bir "*muamma*" gönderip çözmelerini istemiş; bunu başaran Cezayirli allâme Eimme Ettafayyîş'e nişan hediye etmekle kalmamış, bu âlimin şehri olan Benizgen'i maddî-mânevî desteklemeye başlamıştı (Özemre, 2003: 47). Ayrıca bilmediği konularda o meselelerin mütehassıslarına fikir danışmanın gereğine inanacak kadar ilim ve fenne ehemmiyet vermişti (Engin, 2016: 16). Hatta çeşitli alanlarda pek çok kitap bastırılmış; ücrâ yerlere kadar kurslar açtırarak, ücretsiz kitaplar dahî göndermişti (Ayyıldız, 2008: 20).

3. MÂBEYN-İ HÜMÂYÛN VE EKONOMİ YÖNETİMİ

II. Abdülhamid zamanında, ihtiyaçların sınırlı olması ve halkın "*kanaatkâr*" davranmasıyla doğru orantılı olarak özellikle 1876 ile 1900 arasında enflasyonun neredeyse yüzde sıfır olmasıyla (Öztuna, 2016: 111) halk gayet memnun olsa da, savaşlar ve özellikle geçmişte alınan dış borçlarla devlet bazında ekonomi kötü durumdaydı. Üstelik amcası Abdülaziz'in şahsî borcu 200.000 Altın Lirayı; V. Murad'ın borcu ise tahttan indirildiğinde 800.000 Altın Lirayı buluyordu (Soko, 2010: 43-4). Yığılan borçların kökeninde yatan asıl neden ise devletin "*bilgisizlik*" dolayısıyla aldatılması sonucunda Düyûn-u Umûmiye'nin kuruluşuna kadar alınan borçların "*ancak yarısının eline geçmesiydi.*" (Cem, 2012: 194-5). 1994 yılı rakamlarıyla söylenecek olursa 1881 yılına gelindiğinde dış borç 101 milyar Dolar kadardı. Düyûn-u Umûmiye'nin kurulmasıyla birlikte bunun 58,4 milyar Doları silinecek, 42,4 milyar Doları ödenecektir. Bu, padişahın mühim başarılarından olacaktır (Öztuna, 2016: 88). Aslında paradoksal biçimde Batılılar'ın da işine gelen bir başarı olacaktır bu, çünkü "*aksi takdirde devlet parçalanacak ve hiçbir şey alamayacaklardı.*" (Engin, 2016: 7, 10).

1875 yılında 1 Kuruş yaklaşık 5-7 Türk Lirası civarındaydı (Kodaman, 1999: 41). II. Abdülhamid döneminin başlarında, Ayastefanos Antlaşması imzalanırken 1 Osmanlı Altın Lirası'nın değeri ise 350 Kuruşa çıkmıştı. Çünkü piyasaya paranın değer kaybetmesine yol açan binlerce kese kâime sürülmüştü (Bayındır, 2007: 304-5).

Borçların ödenebilmesi, planlı/programlı bir takvimin takip edilmesini zorunlu kılıyordu. Bu noktada padişahın bir dönem Mâbeyn'deki gözdelelerinden Küçük Mehmed Said Paşa ön plana çıktı. O, görev süresi boyunca finansal yönetimin bir nebze de olsa istikrara kavuşması için sıkı önlemler aldı; yönetsel reformlara girişti. Muharrem Kararnâmesi'yle oluşturulan Düyûn-u Umûmiye İdâresi'nin hazırlık görüşmelerinde yer alan başlıca kişilerdendi (Yasamee, 1996: 33). Said Paşa, nâfia, ticâret ve ziraat işlerini bir elden yönetmenin önemine inanırdı. Aynı zamanda Maden Komisyonu'nun düzeltilmesi ve istatistik çalışmalarının hız kazanması için de çalıştı (Georgeon, 2006: 280). En zor zamanlarda belki de çok ihtiyaç duyulanlar, her şeyi tüm açıklığıyla dile getirme yeteneğine sahip olanlardır. Bu anlamda II. Abdülhamid zamanında gözünü budaktan sakınmadan mâlî durumun ne kadar kötü olduğunu sebepleri ve çıkış yollarıyla raporlaştıranlardan birisi de Abdüllatif Suphi

Paşa'ydı. O, "herkesi titreten hükümdara devletin zayıflıklarını anlatırken korkusuzca davranmasını bilen" nâdir insanlardandı (Kocaemi, t.y.: 86-7).

Düyûn-u Umûmiye İdâresi, daha önce meydana getirilmiş olup; Hamilton Lang'ın başkanlığında vergi tahsili yapan *Rûsûm-u Sitte İdâresi*'nin yerine kurulacaktı ve gelir kalemleri tuz, tütün, damga pulu resmi, alkollü içkiler, balık resmi, ipek öşrü ve tönbeği benzeri vergilerden oluşacaktı. Sonraki zamanlarda kurumun memur sayısı Mâliye Nezâreti'ni dahî geçecek; sürekli memurların yanında geçici olarak çalışan memurlar da istihdam edilecektir. Cidde ve Yemen Gümrükleri dışındaki gümrük gelirlerinin hemen tamamı da borçlara karşılık gösterilecektir (Akın, 2002: 126-8).

Bu idârenin kurulması bir yönden, yabancı yatırımcılar için 1875 ekonomik krizinin tahrip ettiği güvenin yeniden tesis edilmesini sağlayacaktır. Böylece XIX. yüzyılın kapanış yirmi yılında içinde çeşitli alanlardan uzmanların olduğu birçok girişimci imparatorluğa gelecektir. Ayrıca burası büyük denilen güçlerin "mâlî ve ekonomik çıkarlarının" pek çok önemli ayağından birisi olacaktır. Diğerleri ise Osmanlı Bankası ve Düyûn-u Umûmiye'nin bir "uzantısı" olup; 1887 yılında 5.600, 1891 yılında 8.800 kişiyi çalıştıran *Tütün Rejisi* şeklinde belirecektir (Georgeon, 2006: 271-2).

Özellikle Osmanlı aleyhine değişen Batı askerî politikasının sonucu olarak Arap vilâyetlerinde yapılan askerî yatırımlar zor durumda olan mâliyeye ek bir yük getirmişti. Yalnızca ordunun giderleri "vilâyet gelirlerinin yaklaşık %70'ini yutuyordu." Tüm bunların yetmezliğine bir de büyük denilen güçlerin imtiyaz sisteminde direktmeleri ekleniyordu. Meselâ II. Abdülhamid 1887'de yayınladığı bir nizamnâme ile yabancı anonim şirketlere Ticaret Nâzırlığı'ndan ruhsat almaları kuralını getirmesine rağmen bu konuda başarılı olunamamıştı. Üstelik yabancılar sürekli olarak ayrıcalıkların kendilerine sağladıkları avantajların ötesine geçme çabasıdaydılar. Örneğin İngilizler İzmir civarında kapitalist mantıkla büyük işletmeler oluşturmuş olmakla beraber yanlarına İzmir'in önde gelen ticârethâne sahiplerini de alıyorlardı. Yine padişahın tüm çabalarına rağmen vergi tahsilat sisteminde mültezimlerin ağırlığı devletin sona ermesine değin yerini korudu (Georgeon, 2006: 218, 275, 281).

II. Abdülhamid'in, ekonominin rayına sokulması için giriştiği işlerden ikisi 1882'de açılan *İstanbul Ticaret Odası* (İTO) ile 1888'de kurduğu *Ziraat Bankası*'ydı. İTO aynı zamanda *Journal de la Chambre de Commerce d'Istanbul* dergisini de yayınlıyordu. Padişahın bu hamlesinin ardından İstanbul'da 1884'te Fransız; 1885'te İtalyan ve 1887'de de İngiliz Ticaret Odaları kurulacaktır (Georgeon, 2006: 282-3).

1899 tarihli bir İslah-ı Sanayi Komisyonu raporu tüm çabalara rağmen bilhassa cam ve kâğıt benzeri metaller için harcanan ithalat giderlerinin büyük yekûnlar tuttuğundan bahsediyordu (Arıkan, 1999: 310). 1891 yılında 19 milyon Liralık toplam bütçenin 6,1 milyonu orduya; 1,25 milyonu jandarmaya; 600 bin lirası tersâne giderlerine; 600 bin lirası da bahriye harcamalarına aitti (Georgeon, 2006: 285).

Ordunun kendi bünyesinin yenilenmesi konusunda Mâbeyn'de çalışmalarını sürdüren Teftiş-i Umûm-i Askerî Komisyon-ı Âlîsi'nin tavsiyeleri etkiliydi. Ama padişahın güvendiği başarılı bir asker olan Mâbeyn Müşiri Gazi Osman Paşa'nın görüşleri karşısında etkileri sınırlıydı. Meselâ bir defasında orduda tıpkı Galatasaray Lisesi'ndeki gibi bir çoğulculuk –çünkü adı geçen liseye hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler devam edebiliyordu– yakalama şansının olduğu yönündeki komisyon tavsiyesi "muhafazakâr yanları ağır basan" Osman Paşa'dan geri dönmüştü (Georgeon, 2006: 287). Sonuç olarak II. Abdülhamid son günlerine kadar, devletin ekonomik düze çıkabilmesinin temeli olarak değerlendirdiği ve gençliğinden beri alışageldiği tasarruf politikasını sürdürmüştü. Haziran 1908 tarihli Mâliye Nezâreti'ne gönderdiği irâdesinde hazineye karşılığı bulunmadığı halde talep edilen para basma işine neden karşı olduğunu gerekçeleriyle birlikte açıklamıştı (Engin, 2016: 228, 244). Padişah şahsî yaşamında da -bazılarında başarısız olsa da- şehzâdeliğinden kalma alışkanlıkla müteşebbislik

ruhunu canlı tutmuştu. Örneğin ‘Çarşı-ı Kebir’ (Kapalı Çarşı)’da bulunan dükkânının bir bölümünde yapmaya çalıştığı kumaş işinden beklediği sonucu elde edememişti (BOA. Y. MTV.: 3/97/1).

Kimi zaman -ya padişahın özel istekleri/ihtiyaçları olduğu için veyahut da ekonomik faaliyet alanlarını takip edip gerekli düzenlemeleri yapmak için olsa gerek- çeşitli vilâyetlerden Mâbeyn-i Hümayûn’a mensûcat nûmuneleri ile fotoğraflar getirtiliyordu. Bu ise o zamanın teknolojisi göz önüne alındığında oldukça masraflı bir işti ve mâliyyeye külfeti büyüktü. Söz konusu masrafların mâliyenin ‘‘bütçe lâyihalarına derc’’ edilmesinin, bu tür harcamalarda padişahın eskiden beri kendi husûsî hazinesini kullanmasına ters bir durum olduğu belirtilerek, meselenin halli yönünde Mâbeyn Başkâtibi Süreyya Paşa ile Kâzım ve Ekrem beyler fikir beyan etmişlerdi (BOA. Y. PRK. A.: 6/40/1). Yine, II. Abdülhamid’in güvendiği ve muhtemelen Mâbeyn Kâtiplerinden olan Hakkı Bey mâlî konulardaki görüş ve fikirlerini kaleme alarak arz etmişti. O mâliyeden anlayan kişilerin bu işlerin başında olması; muhâsebât defteri tutulması; mâlî konularda teftişâtın düzenli olarak yapılması gibi başlıklar altında toplanabilecek önerilerini bir arizayla takdim etmişti². Yine umûr-u mâliyenin ıslahı konusunda Mâbeyn’deki Erzak Ambarı’nın, Matbah ve Istabl-ı Âmire’nin ‘‘zâyiât ve isrâfâtının’’ önünün alınması; memur maaşlarının âdil bir şekilde yeniden düzenlenmesinden bahsediliyordu (BOA. Y. EE.: 10/23/1).

Devleti hem içte hem de dış dünyada kuşatan çeşitli belirsiz siyâsî atmosferin de etkisiyle kurumlar için yapılan tahsisat yeterli gelmiyordu. Çünkü beklenmedik masraflar ortaya çıkabiliyordu. Askeriye bunların başlıcasıydı. Askeriye için yapılan ‘‘mübâyâânın ekseriya kısmı fiyat-ı fahşâ ile vukû’ buluyordu.’’ Bunun için artık her yıl ve her kurum için belirlenen ve onunla yetinmesi istenen bütçe tahsisatının daha isâbetli yapılabilmesi için ‘‘’96 sene-i mâliyesi ibtidâsından itibaren....bir sene zarfında cünûd-u cenâb-ı mülûkâne için doğrudan doğruya hazine nezâret-i celilesince konturatu ile mübâyââsı lazım gelen kâffe-i erzak ve melbûsat ve sâire-i bil-cümle malzeme-i askeriye’’ nin detaylı olarak bildirilmesi istenmişti (BOA. Y. PRK. BŞK.: 2/18/1).

Aslında devlet, kendince, mâlî problemlerin teorisini halletmenin de yollarına bakıyordu. Bunun için o sırada Mâbeyn İkinci Kâtibi olan Tahsin Paşa’nın bir önerisi olmuştu. Kendisi, o dönem Osmanlı’ya yakınlık gösteren Alman veya özellikle Paris hükümetiyle ‘‘mâliye hakkında teâti-i efkâr olunduğu takdirde bunun Fransa kabinesini fevkalgâye minnetdâr ederek muâvenetlerini temin edebileceğini’’ bildirmişti (BOA. Y. PRK. BŞK.: 9/21/1). Bunun yanında II. Abdülhamid zamanında ekonomik faaliyetler, sadece tebaâyı çeşitli imtiyazlar vererek teşvik etmek sûretiyle değil, aynı zamanda azınlıklardan olan vatandaşlardan, satmak istedikleri arazileri satın alarak yatırım yapma biçiminde de sürdürülüyordu. ‘‘Pitalis Paşa’nın zevcesiyle tebaâ-yı ecnebiyeden diğer birkaç zâtın taht-ı tasarrufunda’’ olan ve ‘‘Bahr-i Siyah Boğazı’nda Rumeli Kavağı’na üç çaryek (çeyrek) saat mesâfede virli karyesi nam mahaldeki’’ çiftlik bu arazilerden birisiydi ve burada şeker fabrikası kurulabilirdi. Bedelinin kararlaştırılması işi ise Azaryan Efendi’ye tevdi edilmişti (BOA. A. MKT. MHM.: 502/68/2).

Yeni ekonomik güç olarak Almanya’nın sanayi alanında giderek kuvvetlenmesi hem ürettiği metanın; hem de yöneldiği dünyanın çeşitlenmesine yol açmıştı. Eskiden Batı’ya imtiyaz veren devlet, şimdi Almanya ile yapılacak bir muâhedeyle ‘‘Devlet-i Âliyye’nin ahvâl-i mâliyesini takviyeye medâr olacak sûrette bir muâhede-i ticâret akdedilmesine say etmekten’’ bahsediyordu (BOA. Y. PRK. BŞK.:

² Lâyiha niteliğindeki arizada geçen konularla ilgili geniş bilgi için bkz. BOA, Y.EE., 10/11/1. 18 Recep 1321/10 Ekim 1903. II. Abdülhamid’in mâlî konularda güvendiği diğer iki adamı ise şehzâdeliğinden beri tanıdığı Rum bankacı Zarifi ile Ermeni borsa simsarı Assani idi ve aralarında ‘‘sıkı bir dostluk’’ vardı. Diğer bir tanıdığı ise Beyoğlu’nda büyük bir şirketin müdürü olan ve söylendiğine bakılırsa onunla yaptığı muhâverelerden oldukça faydalandığı Mr. Thomson’dı. Ona bir gün ‘‘bizim gibi Haremağalarının yetiştirdiği esir çocuklardan ne beklenebilir’’ demişti. Yine saltanatı aldığında özellikle nâzırların dediklerini yapmayacağını; beğenmediklerini hemen görevlerinden alacağını da söylemişti. Bkz. Haslib, *Bilinmeyen Sultan II. Abdülhamid*, 57, 94-95, 102.

16/77/1). Bu girişim İngilizlerin misilleme olarak Mısır'la müzâkerât başlatmasıyla akîm kalacaktır. Bundan sonra Almanya ile ilişkilerin yönü demiryolları üzerinden belirecektir.

4. MÂBEYN-İ HÜMÂYÛN VE DİPLOMASİ YÖNETİMİ

Diplomasi denilen faaliyet aslında XV-XVI. yüzyıllardan itibaren temelini Batı zihniyetinin attığı bir alan olarak şekillenmeye başlamıştı. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı artık dünyadaki her gelişmeye olduğu gibi bu alandaki değişimlere de kulaklarını tıkayamayacağı bir noktaya gelmişti. Eskiden çeşitli ilişkiler ağıyla yürütülen dış ilişkiler şimdi yeni bir düzenin yol göstericiliğinde ilerlemek zorundaydı. II. Abdülhamid'in dış politika konusundaki ilk fikirleri amcası Abdülaziz'le yaptığı 1864 Mısır ve 1867 Avrupa gezisiyle oluşmaya başlamıştı (akt. Engin, 2016: 3-4). Onun zamanında dış politikanın özetini ise *“devletin kendi haline kalması özleminin”* hayata geçirilmesi cümlesi oluşturmuştu. Bunun için yapılması gerekenler, dış siyâsette sorun çıkarmaktan kaçınmak; iç siyâsette dışa karşı birliği sağlamaktır. Üstelik Berlin Kongresi'nde diplomasinin *“nelere kâdir olduğunu görmüş; çarpışan tarafların bol kan ve para akıttıklarıyla kalmalarına; seyirci konumundaki devletlerin ise önemli kazançları diplomasi yoluyla elde etmelerine”* şahit olmuştu (Mütercimler, 2010: 27, 30).

Bunları başarabilmek için yanı başındaki güvendiği adamlarından -en azından gözünden düşünceye kadar- birisi olan Küçük Mehmed Said Paşa finans ve eğitim alanında olduğunun tersine dış politik sahada pek de başarılı olamadı. Onun İngiltere yanlısı dış politik yaklaşımı zamanın ilerlemesiyle kendisi için bir hayal kırıklığına dönüştü (Yasamee, 1996: 33). Bunda elbette ki İngiltere'nin Mısır'a saldırısı birinci etkendi ve bu girişim padişahın *“İngiltere'den iyice soğumasına yol açtı.”* Üstelik Mısır'ı kendi parçası sayan İngiltere'nin bu tutumu padişahı *“kızdırarak Almanya'ya yakınlaşmasının da temel nedeni oldu”* (Arslan, 2005: 254, 258). Bir diğer etkili kişi olan Kâmil Paşa daha liberal olup dış politikada o da İngiltere yanlısıydı. Rusya'nın devlet için en muazzam tehdit olduğu fikrindeydi. Hâriciye Nezâreti ise yönetsel olarak 1885'ten 1895'e kadar Kürt Said Paşa'nın; 1895'ten 1909 yılına kadar da Tevfik Paşa'nın nazırlığında bir istikrar yakalamıştı (Georgeon, 2006: 176-7).

Hâriciye memurları dışında Mâbeyn-i Hümâyûn'da II. Abdülhamid'e diplomatik konularda yardım edenlerden en ünlü ikisi, Reşid Bey ve Nişan Efendi'ydı. Sonuncusu özellikle Avrupa basınına takip etmekle görevliydi. 1880'lerde ise padişahla Alman Büyükelçisi arasındaki irtibâtı sağlayan kişiydi. Rusya ile aracılık eden ise Mülteci Komisyonu başkanı Yusuf Rıza Paşa'ydı. Mâbeyn'de görev yapan bir diğer önemli isim Agop Paşa'ydı. Kendisi 1880'lerden itibaren Hazine-i Hassa'nın yöneticisi durumuna geldi. 1886-1887 yıllarında ise Mâliye Nâzırı olarak görev yaptı. II. Abdülhamid'in dış politik sorunlarda kullandığı saraydaki diğer kişiler ise Başmâbeynci Osman Bey, Hacı Ali Bey, Râgıp ve Emin Bey'lerdi. Artin Efendi de resmî bir konumu olmamakla birlikte *“çevirdiği dümenlerle”* saraydaki yerini almıştı. O İngiliz ajanı gibi hareket ediyor; onları *“içten bilgilendiriyordu.”* Sonunda aldığı ödül ise ona daha fazla güvenilir olmayı sağlamayan İngiliz Gizli Servisi'nden bir emeklilikti (Yasamee, 1996: 37-39). Bir diğer önemli isim on yıl Rusya sefirliğinde bulunmuş olan Derviş Paşa'ydı. Onun katkısı Osmanlı-Rus ilişkileri konusunda önemliydi (Georgeon, 2006: 307-8).

Bazı önemli konuların Mâbeyn'de ayaküstü konuşulduğu da olurdu. '93 Harbi öncesinde Tersâne Konferansı için İstanbul'a gelen İngiltere Başbakanı Lord Salisbury *“iyi İngilizce bilen”* Said Paşa'yı savaşa girmemek üzere burada uyarmıştı (Karal, 2011: VIII, 358). Eğer burada yapılan konuşmalara dış politika değerlendirmesi denilebilirse Nöbet Odası, içlerinde yüksek mevkide olanların da dış-politik meselelerde fikirlerini teâti ettikleri Mâbeyn'in önemli mekânlarından (Soko, 2010: 289-91).

Dönemin büyük denilen güçlerinin de yönetim işine yaklaşımları aslında tıpkı II. Abdülhamid gibi kontrolcü/hâkimiyetçiydi. Tek farkla ki onlar bunu yaparken bir medeniyet mantığıyla bütüncül

davranıyorlar; padişah ise bölünüp parçalanmaya yüz tutmuş bir imparatorlukta bu görevi tek başına uhdesine alıyordu. Her bir yetenekli Batılı diplomat aslında koca bir bünyeyi; büyük bir gelecek idealini ve devrin ilerleme dinamiklerinin sahipliğinin verdiği özgüveni arkasına almış olarak konum alıyorlardı. Osmanlı’da ise padişah ile bir elin parmaklarından fazla olmayan kişilerin gayretleri söz konusuydu. Bu bağlamda, ne denli önemli bir seviyeye geldiği artık iyice belirginleşmiş olan diplomasi alanında Batı’nın vizyonunu gösterir şekilde II. Abdülhamid’in ilk saltanat yıllarında, 1877-1880 yılları arasında görev yapmak üzere İngiltere’nin seçtiği sefir, “*hem arkeolog hem diplomat olan, Mezopotamya’da Ninova kentini bulan, Doğu konusunda çok bilgili*” Sir Henry Layard’dı (Georgeon, 2006: 87).

Tüm bu güçlü saldırılara karşı padişahın yardımına, imparatorluğu, içinde bulunduğunu düşündüğü “*tecrid hâlinde*” kurtarabilmek için hem iç hem de dış siyâsette kullanabileceği bir araç olarak “*Panislâmizm*” yetişti. Bunun “*filizlenmesi*” ise ilkin, İngiliz sömürgesinde olan Hindistan’daki Müslümanlar arasında meydana gelen hareketlenmenin, bu tarz sömürge yerlerindeki Müslüman halkı kıskırtarak ilgili Batılı devletler üzerinde bir baskı oluşturulabileceği düşüncesiyle olmuştu. Bu düşünce -her ne kadar II. Abdülhamid’in Müslümanlar gözündeki itibârını, çeşitli ülkelerin kendileriyle ilgili olaylardaki talepleri neticesinde bunların izâlesi için kullanmış olmasıyla Vambéry’nin deyişiyle “*korkuluk*” seviyesinde kalsa da- dönemin güçlü devletleriyle pazarlık noktasında elini kuvvetlendiriyordu. Bu durum onun Mâbeyn’deki Husûsî Kâtibi Ali Vehbi’nin de gözünden kaçmamıştı. Böylece padişahın dünya siyaseti olarak “*Hilâfet Siyâseti*” ortaya çıkıyordu. Bu atılım, dünya siyâset dengesinde güçlü bir konum kazanmak sûretiyle ‘Büyük Güç’ olabilmenin gereğini yerine getirme gayretinin en güçlü işaretiydi (Georgeon, 2006: 95, 244). Sonucu ise devletin Uzak Doğu’ya doğru adım atmasını sağlamak ve İngiltere’nin sömürge mekanizması ile mücâdeleyi “*beynelmilel faylara*” taşımak sûretiyle bir ölçüde üzerindeki baskıları azaltmak oldu (Davutoğlu, 2014: 86).

Sergilenen gayretin gerçek anlamı tam da buydu. Yani padişahın burada yaptığı “*gerçekte ve pratik olarak dünya Müslümanlarını birleştireceği*” gibi realist olmayan bir yaklaşımdan uzak durarak konjonktürü Osmanlı’ya faydası olacak şekilde yönlendirmekten ibâretti. Aslında II. Abdülhamid’in bu politikaya yönelişinde etkili olan durumlardan belki de en önemlisi emperyalist hedeflerle kapışan Batılı devletlerin meydanı artık yalnızca İngiltere’ye bırakmayacak kadar güçlenmesiydi (Mütercimler, 2010: 28, 37).

1881 yılına gelinceye kadar kendi resmî yayın organı Tercüman-ı Hakikat’te “*Avrupacılığa bağlılığa ve Panislâmcı eğilimlerin reddine rastlanmasına*” (akt. Mütercimler, 2010: 34) rağmen özellikle bu yıldan sonra takip ettiği bunun tam tersi dış-politik yönelim, II. Abdülhamid’in kendisine amcası Abdülaziz’den kalmaydı ama yeni padişah buna *Pantürkist* bir yönelim daha ilâve etti. Arapların kültürel özelliklerine karşı harekette bulunmamak gibi geleneksel devlet politikasını takip ettiği gibi, İstanbul’daki Türk milliyetçiliği akımlarını destekledi. Rusya’dan gelen Türkleri geri çevirmedi. “*Çok mânâlı millî hareketler yaptı*” (Öztuna, 2016: 123, 127). Çünkü ona göre “*ilerisi için de devletin nüvesini Türklük teşkil ediyordu.*” (Mütercimler, 2010: 47).

II. Abdülhamid, o günün ve şartların getirdiği pragmatist ve tavizci yaklaşımlardan ülkesi için kâr elde etmeye çalışıyordu. Meselâ 93’ Harbi’ni ateşleyen o olmamasına rağmen bu harpten sonra Kıbrıs, Balkanlar ve Afrika’da toprak kayıpları onun zamanında olmuştu ve aslında bunlar onun, ülkeyi, bir getirisi olmayacak sanal maceralardan koruma amacına dayanıyordu. Ama Filistin, Doğu Anadolu, önemli petrol bölgeleri gibi bazı noktalar vardı ki buralarda dış güçlerle âdetâ “*dişe diş bir mücâdele*” veriyordu (Engin, 2007: 10-11). Yani uyguladığı politikalar sığ şekilde değerlendirilecek bir denge politikasından ibâret değildi. Böylelikle “*bazı genel parametrelere kesinlikle bağlıydı ve bunların rehberliğinde tavır ve hareket tâyin olunuyordu.*” (Mütercimler, 2010: 30). Bu noktada padişah

emperyal güçlerin, Osmanlı'nın zengin yeraltı kaynaklarına yönelimini görmüştü. Kendi üzerine geçirdiği petrol bölgelerinin dışında belki de sırf bu *'emperyal saldırı'* yüzünden, onun saltanatının sonunda madencilik sektöründe yabancı şirketlerin yanında oldukça muazzam bir pay alacak olan Mâbeyn'den Râgıp Paşa'ya sesini çıkarmamıştı. Râgıp Paşa ki içki üretimine de el atmış ve böylece softaların hedef tahtasında yerini almış bir kişiydi (Mayakon, 2010: 88).

II. Abdülhamid'in ileride sarayda/yakınında bulunan önemli yönetim materyallerinden birisi olacak olan komisyonlar gibi, dış politik yaşam üzerinde de cemiyetlere *'belirgin bir düşkünlüğü var'* gibiydi. *'bu eğilim öylesine derindi ki öylesine gem vurulamaz bir eğilimdi ki en acı düş kırıklıkları bile'* belli bir zamana kadar onu bu eğiliminden vazgeçirememişti (McCullagh, 2005: 67). İşte bu *'düş kırıklıklarından'* birisi, Berlin Antlaşması'ndan sonra Balkanlar'da yaşanabilecek irredantist (toprak almayı amaçlayan saldırgan politika) yaklaşımlara karşı Arnavutluk'ta *'Prizren Birliğini'* kurmak olmuştu. Ancak zamanla özellikle Güney Arnavutlarının, birliği, milliyetçi bir karaktere zorlamasıyla padişah bunu 1881'de dağıtmak zorunda kalmıştı. Buna rağmen o, yine de *'bir esneklik ve kararlılık'* karışımından meydana gelen siyâsî anlayışı neticesinde Arnavutluk'ta askerî unsurlar tutmayı sürdürmüştü (Georgeon, 2006: 125, 216).

II. Abdülhamid ülkenin iç yönetiminde olduğu gibi dış politikasında da kişisel ilişkiler zemininin düzgün işlemesine çalışırdı. Bir defasında Mâbeyn Başkâtibi'ne yazdırdığı şifre telgrafla Edirne valisinden, Amerika'dan husûsî vapuruyla gelecek varlıklı bir aileye yardımcı olmalarını istemişti (Tepeyan, 1998: 251). İstanbul'daki yabancı ülke sefirlerine de *'kendi tâbiri ile'* çeşitli *'souvenirler'* (hâtırâlar, hediyeler) verirdi (Ayyıldız, 2008: 189). 1894-1896 Ermeni Olayları'nın ardından Kafkasya'ya sığınan ve her şeye rağmen *'ahâli-i Müslimenin muâvenetiyle iâşe olunabilmiş'* bulunan Ermeniler için nerede ikâmet edebileceklerine dair Rusya Sefiri'ne yazılan ferman padişahın *'iltifat-ı celîle ve nezâket-i âlîyye-i şehinşâh-ı azimlerini'* içerir bir şekilde kaleme alınmıştı (BOA. Y. PRK. BŞK.: 56/1/1). Kimi zaman imparatorlara gönderilen hediyeler ve selâmlar da önemliydi. Armağan ve selâmı ileten Mâbeyn görevlisi ziyârete giderken *'Büyük Üniforma'* denilen özel üniformasını giyerdi. Bir keresinde bu vazifelerle Rusya'ya gönderilen İkinci Kâtip Kâmil Bey hem imparatorla hem de prens ve mihamdârla Mısır, Ermeni, Bulgar, Moskova Camii'nin masrafları gibi konularda fikir teâtisinde bulunmuştu. Bunların yanında Kâmil Bey imparatorun yanında ne minvalde hareket edeceğinin tereddüdünü -kısa süreli olsa gerek- yaşamıştı. Sonunda onunla gayet nâzikâne başlayan bir muhâvere (konuşma, sohbet) ve takdim gerçekleştirmişti (BOA. Y. EE.: 8/28). Ama bununla tezat bir şekilde padişah Alman imparatoru ve başka birçok Avrupa hükümdarının yaptıkları ziyâretleri ise iâde etmemişti (Öztuna, 2016: 105).

Padişahın Osmanlı topraklarının muhtelif yerlerinde çıkan kimi önemli isyanlarda yakın adamlarını görevlendirdiği olurdu. Meselâ Mısır'da Arabî Paşa Ayaklanması başladığında paşayı çeşitli hediyelerle hareketinden vazgeçirebilmek için Mâbeyn'den Derviş Paşa'yı vazifelendirmişti (Georgeon, 2006: 258). O, büyük denilen güçler arasındaki denge ayarlarını, bulunduğu şartlar çerçevesinde, Osmanlı'ya karşı birlik oluşturamayacakları bir tarzda yenilemeyi başarmıştı (Davutoğlu, 2003: 41). Derviş Paşa'nın bazı küçük işlerde görev aldığı da olurdu. Bir defasında muhtemelen kaybedilen ve sonradan İspanya tebaâsından olan Cib namında birisine ait olduğu anlaşılan 2.000 Lira değerindeki mücevherâtın İspanya Sefâreti'nden gelen iâde talebiyle ilgili işlemler için vazifelendirilmişti (BOA. Y. PRK. BŞK.: 58/16/1).

II. Abdülhamid dünya siyâsetinin kodlarını çözmek konusunda her zaman döneminin şartlarına göre hareket ettiğine inanmaktaydı. Aslında kararlılığının ve keskin görüşünün temelinde bunun yattığı söylenebilir. Meselâ Ertuğrul Fırkateyni Olayı bu görüşün neticesiydi. O, bunu, Panislâmizm politikası çerçevesinde Hindistan işgalcisi İngiltere'ye gözdağı vermeyi de içerir şekilde hayata geçirmişti. Girişim, Ertuğrul Fırkateyni'nin 14 Eylül 1890'da Japonya'dan ayrıldıktan birkaç gün sonra alabora

olup; 610 kişiden yalnızca 69'unun kurtulmasıyla bir hüsrana dönüşecektir (Georgeon, 2006: 300-1). Bu teşebbüste yerkürenin o taraflarında yaşayan İslâm Dünyası'nın bilgisini almak isteği rol oynamış olduğu gibi (Davutoğlu, 2003: 40) kendi ülkesi üzerindeki Rus baskısını, bu ülkeyi Japonya'yla savaşa sokmak sûretiyle hafifletmek gibi bir amaca da mâtuftu. İleride zamanı geldiğinde yaşanacak olan 1905 Rus-Japon Savaşı sonucunda, 1905 ve 1906 yılları "*II. Abdülhamid Han'ın nefes aldığı yıllar*" olacaktır (Tibuk, 2003: 51).

Birinci Genel Savaş'a doğru giderken karşılıklı konumlarını almakta olan Batılı güçlerin blokları belirmeye başlamıştı. Bununla ilgili olarak II. Abdülhamid'in siyâset mahfillerinin düşünce ve tahminlerinin neler olduğunu öğrenmek istediği irâdesini kaleme alan Mâbeyn-i Hümâyûn Başkâtibi Tahsin Paşa İngiltere'nin aldığı pozisyonu "*Fransa ile Almanya arasında bir muhârebe zuhûrunda...İngiltere'nin istifâdesini*" "*bir taşla iki kuş urmak kâbilinden*" diyerek tavsif etmişti (BOA. Y. EE.: 861/13).

II. Abdülhamid, bir yandan Batılı aktörlerin diplomasi ve siyâset yoluyla yaptıkları girişimlere karşı durmaya çalışırken diğer yandan onların sivil *keşif kolları* olan misyoner kuruluşlarıyla da mücâdele etmek durumundaydı. Sason İsyanları sırasında bölgedeki Ermeniler'e para yardımı yapan Fransa konsolosunun da aralarında bulunduğu "*Erzurum, Harput, Bitlis, Mardin ve daha başka yerlerde bulunan Amerika müesseselerinin reislerinin*" Van'da toplanacakları haber alınmıştı. Bu, elbette ki Osmanlı'nın hayrına bir toplantı olarak düşünülmemişti. Vilâyette "*sükûn ve emniyetin devamı*" için tâyin edilecek kumandanın, "*selâmet-i fikri ve sadâkati veliyy-i nimet bî-minnet*" ile padişah nezdinde kendisini ispatlamış olmasına dikkat edilmeliydi (BOA. Y. EE.: 861/12). Amerikalı bir misyoner olan Frederick Davis Green 1895 Nisanı'nda yayınladığı *The Armenian Crisis and the Rule of the Turk* isimli kitabıyla Doğu Anadolu'daki "*bizzat Sultanın emriyle! yaşanan devâsâ katliama*" dikkat çekmişti (Georgeon, 2006: 333). Üstelik tüm bunlarla mücâdele, günümüzde olduğu gibi o zaman da uluslararası ilişkilerin bir anda tam tersi bir kutba savrulduğu oynak bir zeminde yapılmaya çalışılıyordu. Daha 1871 Fransız-Alman Savaşı'ndan "*yirmi-yirmi beş gün evveline gelinceye kadar Almanya ile Fransa arasındaki münâsebât-ı dostâne ol derece ileri gitmiş idi ki hiçbir vakit bunun emsâli görülmemiş ve hal böyleyken birdenbire muhârebe zuhûr etmişti*" (BOA. Y. EE.: 861/12).

5. MÂBEYN-İ HÜMÂYÛN VE ULAŞIM-HABERLEŞME

Dünya düzeninde her yönden yaşanan değişim hızının artık iyice ivme kazanması, devletleri, ya yenilikleri ellerinde tutarak dünya ticâret ve siyâset dengesinde hegemonya kurduğu; veyahut bu yenilikleri elde edip üretecek bir kapasitenin uzağına düşmekle sadece pazar rolü oynayacakları konumlardan birisine doğru sürüklüyordu. Osmanlı'nın, nedenlerinin yukarıda tartışıldığı şekilde, birincisini başaramayınca itildiği konum ikincisi oldu. Bundan başka başkentle gün geçtikçe artan haberleşme olanakları sayesinde taşra memurlarının, görev yaptıkları yerlerde Avrupalı konsolosların baskılarından korunmaları daha da zorlaşmaya başladı (Yasamee, 1996: 47).

Osmanlı daha 1850'lerden başlayarak telgraf ve yeraltı kabloları yoluyla uzak bölgeler de dâhil olmak üzere iletişim standartlarını geliştirmişti. Bunların yanında ulaşım alanında buharlı gemiler; tramvaylar ve demiryolları da geliştirilmeye başlanmıştı. Bunlar aynı zamanda 1911 yılına gelinceye kadar, "*işçilerin dolaşımını kolaylaştırmak*"; "*yeni banliyöler oluşturmak*"; "*çeşitli moda ve fikirlerin İmparatorluğun bir başından öbür başına dolaşıma girmesine*" yol açmak sûretiyle "*milyonlarca Osmanlı vatandaşının yaşam stillerinde*" de bir dönüşüm meydana getirecektir (Quataert, 1992: 1-2).

II. Abdülhamid demiryollarının gelişimine büyük önem vermişti. Bunun için hazineye muazzam bir yük getiren "*kilometre garantisine*" dahî rıza göstermişti. 1888'den sonra Almanya özellikle *Deutsche Bank*'ın girişimleriyle İzmit-Ankara ve Eskişehir-Konya hatlarında imtiyazlar alırken; Fransa ise İzmir-Kasaba ve Şam-Hama hatlarında imtiyazlar almıştı. Büyük Osmanlı şehirlerindeki postaneler

onların elindeydi ve padişah bu ayrıcalıkların ellerinden alınması için boşuna uğraşıyordu (Georgeon, 2006: 272-4.) Mâbeyn-i Hümâyûn'dan Yâver-i Kerim Şahab Bey demiryolu imtiyazlarının zaten sıkıntı içinde olan hazineye ek bir yük getireceğini; yolların yapılıp yapılmaz Osmanlı ülkesi için avantaj sağlamayacağını; üstelik ilgili devletin, kilometre başına taahhüt edeceği miktarın altında gelir beyan etmek sûretiyle “göz boyamanın tarîkini arayacağı” konusunda uyarılmıştı (BOA. Y. MTV.: 45/62/1).

Sonuç olarak XX. yüzyılın başlarına kadar Almanya'yla özellikle demiryolları konusunda yaşanan yakınlaşma, Birinci Dünya Savaşı'na birlikte katılmaya varıncaya kadar devam edecektir.

6. MÂBEYN-İ HÜMÂYÛN VE YERLİ-YABANCI BASIN-YAYININ DURUMU

II. Abdülhamid, o dönem iyice popüler olmaya başlayan imaj faktörünün kazandığı belirleyici konumu fark ederek bunu kendi ülkesinin menfaatlerine kullanmanın yollarını aramaya başlamıştı. Böylece Mâbeyn'deki yakın danışmanlarından olan İngiliz Hobart Paşa'ya *Times* gazetesinde imparatorluk lehinde yazılar yazdırdı (Georgeon, 2006: 93-4).

Yayın politikası devletin idealleriyle örtüşen gazeteler bizzat padişahın iltifatına mazhar olur ve desteklenirdi. *Musavver Servet-i Fünûn Gazetesi* bunlardan biriydi. Bu gazete padişahın takdirini kazanmış ve gazetenin devletin şânına yakışır şekilde “tezyin ve tevsii” istenmişti (*Musavver Salnâme-i Servet-i Fünûn*, 1892-1896: 17). *Sabah Gazetesi* ise, 1892 yılında yayınlanan bir yazının satır aralarına yerleştirilmiş ve padişah tarafından şüpheli görülen kimi ifadelerden dolayı belli bir süre kapatılmayla yüz yüze kalmıştı (Engin, 2016: 47). Aynı *Sabah Gazetesi* II. Abdülhamid'in hal' edildiği gün durumu “askerî ayaklanma” şeklinde duyurarak padişahın yanındaki yerini almıştı. Bu duruş askerlerin matbaaya saldırmasına neden olmuştu (McCullagh, 2005: 125). *Sabah*'tan başka padişahın yanında yer alan yayınlardan bazıları ise, Ahmed Midhat Efendi'nin *Tercüman-ı Hakikat*'i; Ahmed Cevdet Paşa'nın *İkdam*'ıydı (Tepeyran, 1998: 557-70).

II. Abdülhamid'le aynı şekilde basın-yayının muazzam etkisine tanık olarak yayıncılık faaliyetlerine girişenlerden birisi de Ali Suâvî'ydî. Bir müddet, ilkin Paris'te sonra Lonra'da çıkardığı *Ulûm* gazetesıyla muhalefetini sürdürmüştü (Soko, 2010: 81-2). Sonradan İstanbul'da kurduğu *Muhbir* gazetesinde karşıt görüşlerine devam etmişti. Aslında II. Abdülhamid döneminde bir aralık *Vakit*'te, Midhat Paşa'nın “..hamiyet-i milliyesini gösterir delâilden olan Ali Süâvî neşriyatı..” şeklinde tavsif ettiği yazılar da kaleme almıştı. Tabî sonradan *Çırağan Baskını*'ni yine aynı gazeteden örgütleyince durduğu yer artık bambaşka oldu (Soko, 2010: 83, 160). Bir süre Galatasaray Lisesi Müdürlüğüne getirilmesine rağmen ihtimal ki sonradan bu vazifeden alınmasının da hıncıyla '93 Harbi gibi zor bir sınav yetmiyormuş gibi iç siyâsette kitleleri yanlış yönlendirmiş; sonunda Mayıs 1878'de bu “*Sarıklı İhtilalci*” başarısız bir “*devrim oyununda*” yenik düşerek yaşamını kaybetmişti (Georgeon, 2006: 108). Ya da belki de harcanmıştı (Öztuna, 2016: 94).

II. Abdülhamid yayınlarına önem verdiği yabancı gazeteleri çevirttirir; Türkçe olanlarını özel çalışma masasında hazır bulundururdu (Tahsin Paşa, 1990: 336). Zararlı etkisi söz konusu olabilecek süreli yayınlar yakılırdı (Sırrı, 2007: s. 142). Yurtdışında çalışan kimi gazetecilerden yaptıkları müspet yayınlar karşılığında Mâbeyn'e çektikleri telgraflardan ücret alınmazdı. Tabi bu telgraflar Başkâtip tarafından kontrol edilirdi (Engin, 2007: 67). Tehlikeli görülen yayınları yapanlar Başkâtîbet Dairesi'ne çağrılarak ikâz edilirdi (Sırrı, 2007: 145).

Türkçe ve Fransızca hâkimiyeti nedeniyle Mâbeyn'de kendisine özel bir oda tahsis edilmiş Nişan Efendi Avrupa basınının takibinde en çok istihdam edilen isimlerden biriydi (Tahsin Paşa, 1990: 27). O sırada Mâbeyn Müşiri bulunan Said Paşa V. Murat'ın yaşam koşullarının iyileştirilmesi yönünde Avrupa'da bir gazetede neşredilecek yazı için danışılan kişi olmuştu (Lewis, 2009: 240). Bir defasında imparatorlukta yabancı yayınların takibi için kurulmuş bulunan *Matbuât-ı Ecnebiyye Müdüriyeti*'ne

6.500 Kuruş maaşla atanan Tahrirat-ı Hâriciye-i Mühimme Müdürü Sefir Efendi, aynı zamanda Mâbeyn-i Hümâyûn İkinci Mütercimliğine getirilmişti (BOA. BEO.: 2927/219519/1).

Her şeye rağmen özellikle geniş ve gelişmiş dış basınla rekâbet etmek ve onu tamamen takip edebilmek mümkün değildi. Üstelik ülke içinde yapılan birçok dildeki yayınların “*herbiri bir sefârethânenin hâdimi*” konumundaydı (BOA. Y.EE.: 14/83/1). Tüm bunlara rağmen yurtiçinde ilgâ edilmesine karar verilen yabancı yayınlara bile hiçbir savunma şansı verilmiyor değildi. Gazetesi kapatılan Mösyö Vitakir kendisini ve mülgâ gazetesini müdâfaâ ederken, bağlı bulunduğu yayıncılık ilkelerinin, hem vatandaşı olduğu İngiltere devletine hem de Osmanlı’ya yarayacak prensipler olduğunu üç maddede sıralamış ve yayınlarının tafsilatı için o zamana kadar neşredilmiş nüshâlara bakılmasını salık vermişti (BOA. Y. EE.: 82/29/1). Ülkeye giren yabancı yayımlar için “*katı bir denetimin*” başladığı yıl ise 1881 olacaktır (Georgeon, 2006: 132). Şimdi gazetelerin “*külliyen tatil*” edileceği dönem başlayacaktır (BOA. Y. EE.: 149/71/1).

Aslında bir devlet başkanı olarak kendisine karşı sükün edecek hareketler başlamadan önce II. Abdülhamid basın-yayımda hiç de sansürcü değildi. Öyle ki, Konya valisinin yanında bir dönem Maarif Meclisi Kâtipliği ve vilâyet gazetesi yazarlığı yapan birisi, gazetesinde gayet rahat olarak ve padişahı kastederek “*zâlimleri ikdâr ile sen azlem edersin, mazlumu tazallümde dahî ebkem edersin*” şeklindeki mısraları yayımlayabiliyordu. Tabii sonradan kadı ve valinin “*tavsiyesiyle*” şiir iştiğâlinde el çekmişti. Kimi zaman ise devlete bir şekilde muzır olacağı düşünülen yayınların senelerce tetkik edilmek üzere sandıklarda bekletildiği olurdu (Tepeyran, 1998: 32, 40, 218).

Diğer konularda olduğu gibi sansür meselesinde de devlete yardımcı olanlar! jurnallerini çeşitli şekillerde takdim ederlerdi. Bir keresinde “*polis müdürüne gelen bir zarf içinde matbu bir gazeteden kesilmiş olduğu anlaşılan bazı neşriyât-ı hâinâne ve melûnâneyi muhtevî iki parça ile..*” şeklinde ifade edilen haber alınmıştı (BOA. Y. EE.: 861/66). Sansürün kaçınılmaz olduğunu gösteren durumların önemlilerinden birisi olarak II. Abdülhamid’in bir dönem özel doktorluğunu yapmış olan Spiridon Mavroyeni Paşa gösterilebilir. O yurtdışında devlet aleyhine neşredilen gazetelere su taşıyordu. Yapılan tahkikat neticesinde onun, özellikle Ermeni gazetecilere yazdığı mektuplarla padişah hakkında sadece yakınında bulunanların bilebileceği konular hakkında bilgi sızdırdığı anlaşılmıştı. Onun derdest olunup olunamayacağı hakkında bilgi isteniyordu (BOA. Y. PRK. SGE.: 1/94/1). O daha önce de 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında padişahı duydugu kimi konuları İngiliz elçisi Layard’a “*ifşa etmişti.*” Yine ona padişahın özel ruhî halleriyle ilgili bilgiler de vermişti (Haslip, 2001: 155, 167, 170).

Osmanlı Devleti’ni türlü saldırılarla sıkıştırmak için Avrupa basınında kimi zaman ülkenin “*emniyet ve düzenden ne derece mahrum olduğuna*” dâir haberler çıkıyordu. Bunlardan birini *Le Temps* gazetesi yayınlamış ve yeni atanan Erzurum valisinin vilâyet dâhilinde saldırıya uğrayarak elinden atanma fermanının alındığını yazmıştı (Tepeyran, 1998: 538). *Times*’ın ise orduda çalışmak üzere gelen Alman subayların haberini yaparken takındığı üslup “*belli bir panik havası*” ndaydı (Georgeon, 2006: 264).

İşlerin istenilen yöne çekilmesi için bazen hilelere başvurulduğu olurdu. Meselâ bir keresinde Baba Tahir diye tanınan birisi II. Abdülhamid’e oradan gelmediği halde kendi matbaasında bastırıldığı mimli evrakların Mısır’dan geldiğini söylemişti. Zaten ün yaptığı alan jurnalcilikti (Tepeyran, 1998: 558).

İrtibat olanaklarının ve bunların içinde de bilhassa basının gelişmesi belki de “*tarihte ilk kez*” uzaklardaki Müslümanların, varlıklarını Osmanlı’ya daha yakın duyumsamaları gibi bir olguya yol açmıştı. Bunun yanında meselâ Mısır’daki *el-Taif* gazetesi Arabî Paşa İsyanı’ndan yanaydı (Georgeon, 2006: 224, 259). II. Abdülhamid’in aleyhine çalışan ve ülkedeyken muhalefet sıralarına geçenlerin, yayınlarını, özellikle yurtdışından yaptıkları gazeteler de vardı. Ahmet Rıza’nın *Meşveret*’i; Tevfik

Nevzad'la Halid Ziya Uşaklıgil'in *Nevruz*'u; bunlardandı. Yurtiçinde ise, Mizancı Murad'ın *Mizan*'ı sayılabilir.

İstikbal gazetesi sahibi Ali Şefkâtî önceleri muhalefetini bu yayın eliyle ülke içinden yaparken Çırağan Vakası'ndan sonra yurtdışından sürdürdü. Suriyeli muhalif Halil Ganem 1878 yılından itibaren II. Abdülhamid karşıtı görüşlerini Fransa'dan *el-Basir* gazetesiyle neşrediyordu. Memleketi aslında Diyarbakır olan bir başka Arap muhalif Louis Sabundji ise muhalefetini Londra'dan *el-Hilâfet* gazetesiyle yaymaya çalışıyordu (Georgeon, 2006: 294-5).

Muhalefette “*bir hayli ileri giden*” gazete *İstikbal*'di. En sonunda yayınladığı bir makaleyle II. Abdülhamid'i “*taht gaspçısı*” şeklinde nitelendirince, iki hafta süreyle kapatılan Terüman-ı Ahval'den sonra sansür yiyen bir diğer gazete olarak tarihteki yerini almıştı. Sonradan “*katiyyen ve müebbeten kaydıyla ta'til*” edilecektir (Soko, 2010: 71-2). Osmanlı aleyhine “*ercûfe ve ekâzibi*” muhtevî olup, Palermo'da basılan kimi “*hezeyannâmeler*” için de kanuna uygun tedâbir alınmaya çalışılıyordu (BOA. Y. EE.: 861/9). Beyrut'ta görevli üst düzey yöneticilerin de içinde bulunduğu bir takım insanların “*hilâfet-i muazzamâ-i İslâmiye aleyhine gayet melûnâne kaleme aldıkları*” kitabı İstanbul'da bulunan el-İkbal Ceridesi Matbaası'nda bastıkları “*mevsûken istihbâr buyurulmuş olmasıyla*” gereğinin yapılması isteniyordu (BOA. Y. EE.: 861/15). Londra'da ülkenin menfaatlerine zıt olarak neşredilen ve bir şekilde ülkeye sokulan *Hürriyet Gazetesi*'nin üçüncü sayısının altı nüshası Matbuât İdaresi'ne teslim edilmişti (BOA. DH. MKT.: 219/73/1).

Ülkenin faydasına olacağı düşünülen sansür işinde itinâ gösterildiğini söylemek mümkündür. Bir defasında yine İkbal gazetesinin salonundaki kütüphânedeki bulunan eserleri kontrol eden heyet bu işi “*sûret-i mükemmelede taharrî*” ediyordu. Bu sırada Nağamâtü'ül-İmdad ve Merâtibü'l-Ârifin isimli iki eserin ruhsatsız olarak basıldığı anlaşılmıştı (BOA. Y. EE.: 861/23). “*Dersâadet Postanesi'ndeki Ermenice sansüre muâvenet etmek üzere görevlendirilen*” kişi ise muhtedî Mehmed İzzet Efendi olmuştu (BOA. BEO.: 1589/119125/4). O muhtemelen devletin eski Ermeni vatandaşlarındandı. Yine Bulgaristan'da Osmanlı aleyhine bir yayın politikası izleyen *Islah* gazetesinin ihbar edilen Ahmed Zeki tarafından neşredilip neşredilmediğinin araştırılması istenmişti (BOA. Y. EE.: 149/69/1).

Bazen yayıncılık alanında beklenmedik durumlar da yaşanmıyor değildi. Meselâ Mısır'da faaliyet gösteren muzır bir cemiyetin din-i mübîn aleyhine yayınlanan kitaplarının basım yeri yine Mısır'daki Hamidiye Matbaası'ydı yani Osmanlı padişahının adını taşıyordu (BOA. Y. EE.: 861/27).

Tüm gayretlere rağmen özellikle dış dünyadaki geniş yayın sahasının tamamen takip edilmesi mümkün değildi. Mâbeyn Mütercimlerinden birisi bir gün bunu itiraf etmiş ve sonunda tüm gayretini, Avrupa'da meydana gelen olayların genel bir özetini çıkarmaya sarf etmeye karar vermişti (BOA. Y. EE.: 10/61/1). Tüm bunlara rağmen II. Abdülhamid döneminde muhtelif yayın türlerinin miktarı artmaya devam edecektir (Ayyıldız, 2008: 20).

7. MÂBEYN-İ HÜMÂYÛN VE ADÂLET YÖNETİMİ

II. Abdülhamid döneminde adâletin işleyişi genelde başkanlığını Surûrî Ali Paşa'nın yaptığı (Tepeyan, 1998: 567) Yıldız Mahkemesi örneği zemin alınarak değerlendirilmesine rağmen adâlet yönetiminin, aslında bu perspektifin götürdüğü negatif konumdan ne kadar uzak olduğunu gösteren bir örnek, o davada mahkeme reisi olan Abdüllatif Suphi Paşa'nın Nâmık Kemal hakkında verdiği beraat kararıydı. Bunun ardından evine gelen paşaya kızının, “*bu kararı verirken hünkârdan korkmadın mı?*” sorusuna paşanın yanıtı mânidâr olmuştu: “*Kızım Abdülhamid söylediği kadar kötü adam değildir. Hem sonra, bir hâkim vardır ki yarın o en büyük hâkim Allah'ın huzurunda ben de Abdülhamid de varıp hesap vereceğiz. Ben asıl o hâkimden korkarım.*” Ayrıca paşa yine Yıldız Mahkemesi için muhalif bir tavır takınmıştı. Buna rağmen yükselişi sürmüş; 1877 yılında “*Danıştay'ın alt düzeyinde memur davalarına bakan önemli yargı kurulu*” olan İstinaf Mahkemesi

başkanı olmuştu. Bunları üç defa Evkâf, iki defa Mâliye ve bir kere de Ticâret Nâzırlıkları izleyecektir (Kocaemi, t.y.: 51, 67-9). Onun en sonunda muğlak bir şekilde II. Abdülhamid tarafından bir fincan kahveyle zehirletilmek sûretiyle öldürüldüğünü söyleyenler olduğu gibi (Kocaemi, t.y.: 68) Abdülhamid'in kin gütmeyecek kadar yüksek bir ruha sahip olduğunu düşünenler de vardır (akt. Kocaemi, t.y.: 68-9). Üstelik Yıldız Mahkemesi -her ne kadar tahtından indirilmiş bir devlet başkanının (Abdülaziz'in) davasına bakmasından ötürü “*bütün hukûkî usüllerin uygulandığı bir teşekkülden uzak*” olsa da- “*fevkalâde bir mahkeme de değildi. Hâkimlerin hiçbir usül dışı selâhiyeti yoktu. Celseler açıldı*” (Öztuna, 2016: 91).

İlk Meclis-i Mebûsan döneminde II. Abdülhamid'i oldukça ağır eleştirenlerin bile tutuklandıktan sonraki birkaç saat içinde salıverildikleri görülürdü (Georgeon, 2006: 101). Kimi konularda ifadeleri alınacaklar için mümkün mertebe kolaylıklar sağlanırdı. Meselâ Mâbeyn Başkâtibi Tahsin Paşa, emniyeti suistimal suçlamasıyla “*aleyhine ikâme olunan*” davada söz konusu kişinin izâhâtını yazılı olarak veya evine gönderilecek bir memur vasıtasıyla yapabileceğini bildirmişti (BOA. BEO.: 3417/256240/1).

II. Abdülhamid döneminde -en azından başlarda- kimisine göre “*istiklâlini muhafaza eden bir tek devlet müessesesi varsa o da Adliye idi*” (Soko, 2010: 242). Kimi olaylarda II. Abdülhamid'in bile müdde-i umûmî (savcı) tarafından adli bir soruşturma geçirdiği olmuştu. Sarayın hamam külhanında yanarak can veren Nigâhnâz adındaki kızın yaşadığı elim olay bu tahkikatlardan birisine neden olan örneklerdendi (Soko, 2010: 201-205).

Padişaha göre 1860'lardan itibaren etkisi artmaya başlayan efkâr-ı umûmîyenin takip ve kontrol altında tutulması son derece önemliydi. Onun, “*istihbârat teşkilatım o şekilde kurulmuştur ki hiçbir şey benden saklanamaz*” sözlerinin ifade ettiği bir hafiyelik teşkilatı ve sansürcülük alanı mühim bir mevki kazanmıştı. Aslında daha II. Mahmud zamanında bir ağa yönetiminde sayıları 20 ilâ 40 arasında değişen Yeniçeri Ocağı'na bağlı “*gizli polis*” yapılanması zaten vardı. II. Abdülhamid döneminde İstanbul, her bölgenin başında bir *Başhafi*'nin olduğu 20 kısma ayrılmış olup; bunların gözetimi altında çeşitli kurumlar da vardı. Bir keresinde padişah, türlü türlü jurnalcilerden gelen raporları âdil bir şekilde ayırdığını ifade etmişti (Georgeon, 2006: 184-5). “*Çeşitli yanlışlıklar, hatalar, hatta haksızlıkların olabileceğini ve olduğunu*” zaten kendisi de kabul ediyordu. Tüm bunlara rağmen padişah “*her şeyi öğrenmek mevkiinde ve zarûretinde idi*” (Engin, 2016: 19).

Direkt olarak saraya bağlı teşkilat Polis Nezâreti'nin de yardımcısıydı (Finkel, 2007: 447). Teşkilatın adı *Zâbita-i Hafiyye* şeklinde belirlenmişti. Sayıları üç yüz olup esas görevleri muhalefet mahfillerini tarassut etmek ve gelişmelerden Başkâtib Said Paşa'yı veya gözden düşünceye kadar Damat Mahmud Paşa'yı haberdar etmektir (Soko, 2010: 153). Bu teşkilat, padişahın, kendisiyle beraber diğer hanedan mensupları için; “*her yönden saldırılara maruz kalan*” Osmanlı'nın bütünlüğünü korumak için kesenin ağzını sonuna kadar açmasıyla kurulmuş ve böylece tanınmış istihbârat örgütleriyle at başı gidebilme seviyesine erişmişti (Engin, 2016: 17).

Dönemin güçlü devletleri geleneksel olarak süregelen imtiyaz sisteminden vazgeçmeye razı değillerdi. Padişah, 1879 yılında yapılan adli sistem reformu sonucundaki cezâ muhakemesi usüllerinin ecnebîler için de cârî olmasını kabul ettirememişti (Georgeon, 2006: 274). Onun en önem verdiği reform alanı Tanzimat Dönemi'nde başlayıp da bir türlü sürdürülemeyen adalet alanıydı. Bu alan; Şer'i, Millet, Nizâmiye, Karma ve Konsolosluk Mahkemeleri ile “*çesitlenmiş bir adalet*” görünümü sergiliyordu. Üstelik rüşvet almış başını yürümüşü. II. Abdülhamid bunların ıslahı gayesiyle ilk defa 1878 yılında çağdaş hukuk konusunda yetkin insanlar yetiştirebilmek için *Mekteb-i Hukuk*'u açmıştı. Yargının yürütmeden bağımsızlığını ve hâkimlere görevden el çektirilemeyeceği ile onların seçim usûlüne tâbi olacağını ilan etmişti (Georgeon, 2006: 281).

II. Abdülhamid kendisine tasdik için sunulan hâkim tâyinleriyle alâkalı tezkereleri ise “*aynen ve tereddütsüz*” onaylardı (Engin, 2016: 16). Bir keresinde Avustralya’nın Sydney şehri ve civarındaki Osmanlı vatandaşlarıyla ilgilenilebilmesi için burada açılması düşünülen Fahrî Konsolosluk için kendisine sunulan ismi sadece dört gün içinde onaylamıştı (Temel, 2016).

Bazen polis teşkilatı ile bazı kimselerin, aranan şahısların, kendi gayretleriyle yakalandıkları konusunda sürtüşme yaşadıkları görülürdü. Çünkü böylece her biri “*mükâfata istihkâkını iddia etme*” şansı yakalamış oluyordu. Kâmil Paşazâde Said Bey ile Polis müdürü ve Jandarma kumandanı arasında “*aranılan anarşistin*” yakalanması konusunda çekişme yaşanmış; sonunda kişinin, peşinde olunan şahıs olmadığı anlaşılmıştı (BOA. Y. EE.: 861/15).

Tüm bunlarla birlikte bazı davalarda ilginç durumların yaşandığı da olmuyor değildi. II. Abdülhamid tahttan indirildikten hemen sonraki aylarda Mâbeyn Kâtib-i Sânilerinden olan bir kişinin mahkemeye çağrılıp dinlenmeden Divan-ı Örfî tarafından emlâkinin istimlâkine ve rütbesinin alınmasına karar verilmişti. Üstelik o tüm bunları gazetelerden öğrenmişti. Kâtip bunun kanunlara aykırı olduğunu yazdığı bir arzuhalle dile getirmişti. Onun bu dilekçeyi verirken güvendiği dayanak noktası ise “*devlet ve milletin vükelâ-yı fehâm hazerâtının kavânîn-i umûmiyeyi*” uygulama gücüyüdü. Bu kavânîni er-geç uygulayacaklardı. Onun yaptığı sadece “*hukukunu şimdiden muhafaza eylemeye*” çalışmaktı (BOA. BEO.: 3365/252370/1).

II. Abdülhamid zamanında da kamu vicdanını yaralayan bazı vakaların yaşandığını anlaşılmaktadır. Bunlardan birisi Mâbeyn’den emekli Mustafa Bey’in başından geçmişti. Onun dört yaşındaki oğlu bir caninin “*fi’l-i şen’ine*” maruz kalmış ve savcı muâvininin cezalandırılmasını istemesine rağmen o kişi, başında yüz yaşında bir reisin bulunduğu ve üstelik bazılarının da mahkûm olmuş azalardan oluştuğu mahkeme tarafından serbest bırakılmıştı. Mustafa Bey bunu ıspatlamaya hazır olduğunu; eğer “*adâlet göremez ise fedâ-yı hayatı da*” göze almış olduğunu bildirmişti (BOA. BEO.: 3362/252138/2).

Bazen Mâbeyn çalışanlarıyla ilgili davalarda -her ne kadar şer’an reddedilmesi gerekli olsa davanın reddedilip-reddedilmemesiyle alâkalı olarak padişahın ne diyeceği önemli bir kriter olurdu. Zevci Mâbeyn Mütercimlerinden Abdullah Bey olan Nuriye Hanım kocasının aleyhine -muhtemelen boşanma davasıydı- dava dilekçesi verdiğinde, izlenecek yol olarak, bu Mâbeyn çalışanının mahkemeye getirilmesi için irâde-i seniyye lüzumuna işaret edilmişti. Çünkü usûlen maiyet-i seniyyede bulunan memurların mahkemeye getirilmesi ancak padişah onayıyla olabilirdi (BOA. Y. MTV.: 111/26/3). Padişah sonunda müsaade etmişti. Ama bir süre sonra Nuriye Hanım yeniden yazdığı dilekçeyle “*davanın fasl u hasmı hakkında...henüz hiçbir muâmele icrâ*” edilmediğinden; hukukunun “*sürüncemeye*” düşürüldüğünden; bu durumun “*Şer’i şerif ve kânun-ı münifile beraber rızâ-yı padişahiye dahî muhalif bir keyfiyette*” olduğundan sitem etmişti. Eğer bu dava görülmezse ilgili makamı II. Abdülhamid’e “*iştikâ*” edeceğini bildirmişti (BOA. Y. MTV.: 111/26/4). Bir defasında bu durumdan yani “*kavâninin meriyeti tasdik-i âlî-yi mülûkânelerine iktirandan sonra*” mümkün olması durumundan dolayı, Avrupa mahfillerinde tanınmış bir hukukçu olan Refyor, II. Abdülhamid’in hukûkî işler konusundaki saray müşâviri olma teklifini kabul etmemişti. Zaten kendisi de “*hukuktan başka bir şeyle iştigal etmeyi*” düşünmüyordu (BOA. Y. EE.: 14/96/1).

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu 20. yüzyıla doğru ilerlerken sosyal, ekonomik, kültürel, askerî hemen her konuda var olma savaşını kaybettiğinin farkına varmaya başladı. Bu, devleti -her ne kadar kabukta da olsa- bir takım reformasyon hareketlerine zorlayan bir durumdu. Fakat durumun zorlayıcılığı ile iyi-kötü aydınlanmış Osmanlı entelektüelinin samimi gayretleri sonucunda ortaya konulan ‘dünyaya yetişme hamleleri’ gerektiği gibi sonuçlanmıyordu.

II. Abdülhamid en azından devletin çöküşünü geciktirmenin bir yolunu aradı ve bunu sağlamanın ancak yönetim erklerinin tümünü şahsında toplamak ile mümkün olacağına karar verdi. Böylece meydana gelen kurum, bir saray teşkilatı olarak Mâbeyn-i Hümâyûn oldu.

Mâbeyn-i Hümâyûn hemen her konuda kararların alındığı; görüşlerin ifade edildiği bir mekanizma şeklinde padişahın adeta eli-ayağı seviyesindeydi. Kurum, II. Abdülhamid'in en şahsî işlerinden en bürokratik konulara kadar aktif bir fonksiyon sergiledi. Ancak teşkilatın bu konumu padişahın tahtından indirilmesinin hemen ardından yerle bir oldu ve böylece tarih sahnesi, bir kurumu daha tozlu raflarında misafir etmeye başladı.

KAYNAKÇA

A) ARAŞTIRMA ESERLER-TEZLER

AKIN, Rıdvan (2002), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri ve Türkçülük Hareketi (1908-1918)*, İstanbul, Der Yayınları.

ARIKAN, Zeki (1999), "İzmir Kâğıt Fabrikası (1843-1863)", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar, 24-26 Mayıs 1993-Ankara: Bildiriler* içinde (s. 300-314). Ankara, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

ARSLAN, Emir Şekip (2005), *Bir Arap Aydının Gözüyle Osmanlı Tarihi ve I. Dünya Savaşı Anıları*, İstanbul, Çatı Kitapları.

AYYILDIZ, Nigar (2008), *II. Abdülhamid Dönemi Saray Merâsimleri*, İstanbul, Doğu Kütüphanesi Yayınları.

BAYINDIR, Abdülaziz (2007), *Ticâret ve Faiz* (Elektronik Sürüm-Birinci Baskı), İstanbul, Süleymaniye Vakfı Yayınları.

BENEWICK, R.-GREEN P. (2005), *20. yüzyıl Politik Düşünürleri*, İstanbul, Timaş Yayınları.

CEM, İsmail (2012), *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

DAVUTOĞLU, Ahmet (2014), *Stratejik Derinlik* (93. Baskı), İstanbul, Küre Yayınları.

DERİNGİL, Selim (2002), *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, İstanbul, Doğan Kitap.

ENGİN, Vahdettin (2007), *II. Abdülhamid ve Dış Politika*, İstanbul, Yeditepe Yayınları.

----- (2016), *Sultan II. Abdülhamid ve İstanbul'u* (3. Baskı), İstanbul, Yeditepe Yayınları.

FİNKEL, Caroline (2007), *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı (1300-1923)*, Zülal Kılıç (Çev.). İstanbul: Timaş Yayınları.

GEORGEON, François (2006), *Sultan Abdülhamid*, A. Berktaş (Çev.), İstanbul, Homer Kitabevi ve Yayınları.

HASLİB, Johan (2001), *Bilinmeyen Sultan II. Abdülhamid*, İstanbul, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.

KARAKOÇ, Sezai (1996), *Mehmed Akif* (7. Baskı), İstanbul, Diriliş Yayınları.

KARAL, E. Z. (2011), *Büyük Osmanlı Tarihi V-IX*, Ankara, TTK Basımevi.

KOCAEMİ, F. B. (t.y.), *Devletin Zirvesinde Üç İsim, Abdurrahman Sâmî Paşa, Abdüllatif Suphi Paşa ve Hamdullah Suphi Tanrıöver*, İstanbul, Ekinoks Yayınları.

- KODAMAN, Bayram (1999), *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, TTK Yayınları.
- LEWIS, Bernard (2009), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara, Arkadaş Yayınları.
- MAYAKON, İsmail Müştak (2010), *Yıldız'da Neler Gördüm?* İstanbul, Dün Bugün Yarın Yayınları.
- McCULLAGH, Francis (2005), *Abdülhamid'in Düşüşü, Osmanlı'nın Son Günleri*, Nihal Önal (Çev.), İstanbul, Epsilon Yayınları.
- MILLER, William (1913), *The Ottoman Empire (1801-1913)*, G. W. Prothero (Ed.), B.A., Litt. D. London, Cambridge Historical Service Cambridge at the University Press.
- MÜTERCİMLER, Erol (2010), *Ertuğrul Faciası, 21. yüzyıla Doğru Türkiye-Japonya İlişkileri*, İstanbul, Alfa Yayınları.
- NIKOLAÏDÈS, N. (1907), *Majeste Impériale Abdul-Hamid Khan II Sultan, Réformateur et Réorganisateur de L'Empire Ottoman*, Bruxelles, 52 Rue de la Montagne, 52, Imprimerie Th. Dewarichet.
- ÖRİKAĞASIZÂDE H. S. (2007), *Sultan Abdülhamid Devri Hâtırâları ve Saray İdaresi*, Ali Adem Yörük (Haz.), İstanbul, Dergâh Yayınları.
- ÖZTUNA, Yılmaz (2016), *II. Abdülhamid, Zamanı ve Şahsiyeti*, İstanbul, Ötügen Yayınları.
- QUATAERT, Donald (2011), *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, T. Güney (Çev.), İstanbul, İletişim Yayınları.
- (1992), *Manufacturing and Technology Transfer in the Ottoman Empire (1800-1914)*, İstanbul, The Isis Press.
- SOKO, Ziya Şakir (2010), *Sultan Abdülhamid*, Y. S. Karakışla (Yay. Haz.), İstanbul, Akıl-Fikir Yayınları.
- TAHSİN PAŞA (1990), *Sultan Abdülhamid, Tahsin Paşa'nın Yıldız Hâtırâları*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları.
- TEPEYRAN, Ebu Bekir Hazım (1998), *Hâtırâlar*, Faruk Ilıkan (Yay. Haz.), İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret A. Ş.
- TOPÇUOĞLU, Hamide (1961), *19. Yüzyıl Sosyologlarında Hukuk Anlayışı*, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- YASAMEE, F. A. K. (1996), *Ottoman Diplomacy, Abdulhamid II and the Great Powers (1878-1888)*, İstanbul, The Isis Press.
- B) MAKALELER-MÜLÂKÂTLAR**
- BAYUR, Hikmet (1971), “Yeni Bulunmuş Bazı Belgelerin Işığında Kâmil Paşa'nın Siyasal Durumu”, *Bellekten XXXV*, (137), ss. 61-112.
- BATMAZ, Şakir (2011), “II. Abdülhamid Devrinin Bilinmeyen Üç Bahriye Mektebi: Tüccar Kaptan, Torpido ve Elektrik Mektepleri”, *Devr-i Hamid, Sultan II. Abdülhamid I-V*, C. V içinde (ss. 131-143). Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- DAVUTOĞLU, Ahmet Mülâkatı (2003), *21. yüzyılda Sultan II. Abdülhamid'e Bakış* içinde (ss. 39-43). M. Tosun (Haz.), H. Turan (Yay. Dan.), İstanbul, Acar Matbaacılık ve Yayınları.
- FORTNA, Benjamin (2008), “The Reign of Abdülhamid”, *The Cambridge History of Turkey*, C. IV içinde (ss. 38-61), Reşat Kasaba (Ed.), Cambridge, Cambridge University Press.

ÖZEMRE, Ahmet Yüksel Mülâkatı, (2003), *21. yüzyılda Sultan II. Abdülhamid'e Bakış* içinde (ss. 44-48), Mehmet Tosun (Haz.), Hayrettin Turan (Yay. Dan.), İstanbul, Acar Matbaacılık ve Yayınları.

TEMEL, Mehmet (2016, Aralık 29), ‘‘Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı-Avustralya İlişkileri’’, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/235544>, Erişim tarihi: 29.12.2016.

TİBUK, Besim Mülâkatı (2003), *21. yüzyılda Sultan II. Abdülhamid'e Bakış* içinde (ss. 49-59), Mehmet Tosun (Haz.), Hayrettin Turan (Yay. Dan.), İstanbul, Acar Matbaacılık ve Yayınları.

C) İNTERNET ADRESLERİ

<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/235544>. Erişim tarihi: 29.12.2016.

<http://www.ekodialog.com/iktisatcilar.2.html>. Erişim tarihi: 02.10.2017.

D) ARŞİV BELGELERİ

BOA. Y.EE. 861 No'lu Umûmî Kayd-ı Mahsus Defteri. 861/43. 24 Haziran 1321/7 Temmuz 1905.

BOA. Y.EE. 861 No'lu Umûmî Kayd-ı Mahsus Defteri, 861/9. 8 Haziran 1321/21 Haziran 1905.

BOA. Y.EE. 861 No'lu Umûmî Kayd-ı Mahsus Defteri, 861/15. 12 Haziran 1321/25 Haziran 1905.

BOA. Y. EE. 861 No'lu Umûmî Kayd-ı Mahsus Defteri, 861/13. 10 Haziran 1321/23 Haziran 1905.

BOA. Y. EE. 861 No'lu Umûmî Kayd-ı Mahsus Defteri, 861/12. 10 Haziran 1321/23 Haziran 1905.

BOA. Y. EE. 861 No'lu Umûmî Kayd-ı Mahsus Defteri, 861/66. 4 Temmuz 1321/17 Temmuz 1905.

BOA. Y. EE. 861 No'lu Umûmî Kayd-ı Mahsus Defteri, 861/9. 8 Haziran 1321/21 Haziran 1905.

BOA. Y. EE. 861 No'lu Umûmî Kayd-ı Mahsus Defteri, 861/23. 15 Haziran 1321/28 Haziran 1905.

BOA. BEO. 1589/119125/4. 19 Eylül 1316/2 Ekim 1900.

BOA. Y. EE. 149/69/1. 14 Teşrin-i evvel 1315/26 Ekim 1899.

BOA. Y. EE. 861 No'lu Umûmî Kayd-ı Mahsus Defteri, 861/27. 16 Haziran 1321/29 Haziran 1905.

BOA. Y. EE. 10/61/1. 30 Mart 1305/11 Nisan 1889.

BOA. BEO. 3417/256240/1. 8 Eylül 1324/21 Eylül 1908.

BOA. Y.PRK. BŞK. 52/26/1. 21 Safer 1314 (?)/1 Ağustos 1896.

BOA. Y.EE. 14/146/2. 25 Eylül 1316/8 Ekim 1900.

BOA. BEO. 3365/252370/1. 19 Mayıs 1325/1 Haziran 1909.

BOA. BEO. 3362/252138/2. 10 Temmuz 1324/23 Temmuz 1908.

BOA. Y. MTV. 111/26/3. 23 Nisan 1310/5 Mayıs 1894.

BOA. Y. MTV. 111/26/4. 28 Teşrin-i sâni 1310/10 Aralık 1894.

BOA. Y. EE. 14/96/1. H. 1321/M. 1905.

BOA. Y. PRK. SGE. 1/94/1. 28 Haziran 1300/10 Temmuz 1894.

BOA. DH. MKT. 219/73/1. 15 Mart 1310/27 Mart 1894.

BOA. Y.PRK. BŞK. 51/128/7. 10 Nisan 1313/22 Nisan 1897.

BOA. Y.PRK. BŞK. 51/128/1. 23 Nisan 1313/5 Mayıs 1897.

BOA. Y. PRK. BŞK. 2/57/1. 22 Mayıs 1297/3 Haziran 1881.

- BOA. Y.PRK. BŞK. 24/1/1. Tarihsiz.*
- BOA. Y.PRK. BŞK. 20/92. 11 Mart 1307/23 Mart 1891.*
- BOA. Y.PRK. BŞK. 43/74/1. 17 Teşrin-i evvel 1311/29 Ekim 1895.*
- BOA. Y.PRK. BŞK. 34/12. 20 Teşrin-i evvel 1309/1 Kasım 1893.*
- BOA. Y.MTV. 41/22/1. 31 Teşrin-i evvel 1305/12 Kasım 1889.*
- BOA. Y.PRK. BŞK. 44/84/1. 12 Recep 1313/29 Aralık 1895.*
- BOA. Y.PRK. BŞK. 41/77/1. 8 Haziran 1311/20 Haziran 1895.*
- BOA. İ.BH. 2/38/1. 9 Ağustos 1313/21 Ağustos 1897.*
- BOA. Y.PRK. SRN. 2/10/2/1. 5 Safer 1303/13 Kasım 1885.*
- BOA. Y.PRK. BŞK. 34/86/1. 23 Recep 1311/30 Ocak 1894.*
- BOA. Y.MTV. 74/76/1. 24 Kânûn-ı sâni 1308/5 Şubat 1893.*
- BOA. Y.PRK. SGE. 2/83/1. Tarihsiz.*
- BOA. Y. MTV. 3/97/1. 4 Cemâziyelâhir 1297/14 Mayıs 1880.*
- BOA. Y. PRK. A. 6/40/1. 25 Şubat 1306/9 Mart 1891.*
- BOA. Y. EE. 10/23/1. 21 Rebiülâhir 1297/2 Nisan 1880.*
- BOA. Y. PRK. BŞK. 2/18/1. 25 Cemâziyelevvel 1296/17 Mayıs 1879.*
- BOA. Y. PRK. BŞK. 9/21/1. 23 Kânûn-ı evvel 1300/4 Ocak 1885.*
- BOA. A. MKT. MHM. 502/68/2. 29 Şubat 1307/12 Mart 1892.*
- BOA. Y. PRK. BŞK. 16/77/1. 19 Safer 1307/15 Ekim 1889.*
- BOA. Y. PRK. BŞK. 56/1/1. 4 Zilkâde 1315/27 Mart 1898.*
- BOA. Y. EE. 8/28. 26 Şevval 1313/10 Nisan 1896.*
- BOA. Y. PRK. BŞK. 58/16/1. 20 Recep 1316/4 Aralık 1898.*
- BOA. Y. MTV. 45/62/1. 3 Eylül 1306/15 Eylül 1890.*
- BOA. BEO. 2927/219519/1. 1 Teşrin-i evvel 1322/14 Ekim 1906.*
- BOA. Y.EE.. 14/83/1. 16 Temmuz 1307/28 Temmuz 1891.*
- BOA. Y. EE. 82/29/1. 6 Şubat 1880.*
- BOA. Y. EE. 149/71/1. 14 Teşrin-i evvel 1315/26 Ekim 1899.*

E) SALNÂMELER

Musavver Salnâme-i Servet-i Fünûn (1892-1896), D02930, Alem Matbaası-Ahmed İhsan ve Şürekası, H. 1310/M. 1892-H. 1314/M. 1896.

Nevsâl-i Askerî, D03587. Selanikli Tevfik (Şirket-i Mürettibiye Matbaası), H. 1316/M. 1898-1321/1903.